

Türkiye’de Din İçerikli Gündelik Hayat Çalışmaları

Religion Oriented Everyday Life Studies in Turkey

Derleme Makale – Compilation Article

Fatih KARS

Yozgat Bozok Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, fatih.kars@bozok.edu.tr
ORCID Numarası | ORCID Number: 0000-0002-2390-4673

Öz

Gündelik hayat, bireylerin karşılıklı ilişki ve etkileşimleriyle inşa ettikleri toplumsal bir gerçekliktir. Bu gerçeklik, son yıllarda çağdaş sosyoloji paradigmasını oluşturan mikro kuramların ilgi duyduğu alanlardan biri haline gelmiştir. Gündelik hayat sosyolojisi olarak isimlendirilen bu alan, kuramsal ya da ampirik nitelikteki sosyolojik birçok çalışmaya konu olmaktadır. Bununla birlikte gündelik hayat, sadece sosyologların ilgi duyduğu bir alan olmaktan öte, diğer sosyal bilimcilerin de araştırdığı bir alandır. Bu alanı ya da gerçekliği dikkate alan çalışmalardan bazıları, gündelik hayatı pek çok açıdan düzenleyen ya da yönlendiren dinî inanç ekseninde ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Türkiye’de 1992-2022 yılları arasında, sosyal bilimlerin tüm alanlarında gerçekleştirilen din içerikli gündelik hayat çalışmalarına ilişkin genel bir değerlendirme yapmak ve mevcut çalışmalar ekseninde gündelik hayat sosyolojisi-din ilişkisini ele almak isteyen araştırmacılara ışık tutmaktır. Din içerikli gündelik hayat çalışmalar incelendiğinde; gündelik hayat ve din ilişkisinin, toplumsal ilişkiler, sosyal tabakalaşma, modernleşme, sekülerleşme, tüketim alışkanlıkları, medya, halk inanç ve uygulamaları gibi konu ya da kavramlar çerçevesinde ele alındığı tespit edilmiştir. Öte yandan gündelik hayatta her gün tekrar edilen kalıplaşmış davranış ya da eylemlerin gerçekleşme biçimi ve bunların altında yatan nedenler ile dinî inanç arasında herhangi bir ilişkinin olup olmadığını; sosyal ve kültürel faaliyetlerin yapıldığı mekân ve bunların gerçekleşme biçimi ile dinî değerler arasında nasıl bir ilişki olduğunu ele alan sosyolojik çalışmalara ihtiyaç olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, Gündelik Hayat Sosyolojisi, Gündelik Hayat, Din

Abstract

Daily life is a social reality that individuals construct through their mutual relationships and interactions. This reality has become one of the areas of interest for micro-theories that constitute the contemporary sociology paradigm in recent years. This study field, which is called the sociology of everyday life, is the subject of many theoretical or empirical sociological studies. However, daily life is not only a field of interest to sociologists, but also a field that other social scientists explore. Some of the studies that take this field or reality into account have been dealt with on the axis of religious belief that organizes or directs daily life in many ways. In this context, the aim of the study is to make a general assessment of the religion oriented daily life studies carried out in all fields of social sciences in Turkey between the years 1992-2022. When the religion oriented everyday life studies are examined; it has been determined that the relationship between daily life and religion has been covered in the frame of topics and concepts such as social relations, social stratification, modernization, secularization, consumption habits, media and folk beliefs. On the other hand, it has been realized that there is a need for sociological studies dealing with whether there is a relationship between the patterns of stereotyped behaviours or actions that are repeated every day in daily life and the reasons behind them and religious beliefs as well as what kind of relationship takes place between religious values and the places where social and cultural activities are carried out and the ways they are performed.

Keywords: Sociology, Everyday Life Sociology, Daily life, Religion

Giriş

Sosyoloji, bir yandan toplumsal yaşamda ortaya çıkan olgusal süreçleri, toplumsal ilişki ve olaylar üzerinden ampirik bir şekilde inceleyen, diğer yandan da mevcut toplumun yapısal özelliklerini betimlemeye ve işlevsel özelliklerini saptamaya çalışan bir bilim dalıdır. Sosyolojik çalışmalar kendi tarihçesi içinde önce yapısal/işlevsel analizlere ağırlık vererek bir gelişme göstermiştir. Sonrasında ve görece günümüze yakın dönemlerde ise gündelik hayatı şekillendiren bireyler arası ve grup odaklı ilişkiler ile bunların oluştuğu toplumsal alanlardaki örgütlenmeler ve diğer toplumsal oluşumları dikkate alarak daha mikro düzeyde toplumsal süreçlere odaklanmıştır. Son yıllarda ise yapısal süreçlerle mikro düzeydeki toplumsal ilişki ve oluşumları karşılaştırarak daha bütünlendirici bakış açılarıyla analiz yapan çalışmalar da görülmektedir. Dolayısıyla sosyoloji biliminin gelişim süreci dikkate alındığında araştırma alanının makro düzeydeki yapısal oluşumlardan mikro düzeydeki toplumsal ilişkilere doğru genişlediği, daha fazla çeşitlilik, karmaşıklık içeren toplumsal ilişki ve oluşumların ampirik araştırma konusu yapıldığı görülmektedir.

Sosyolojik ilginin kısaca değindiğimiz bu gelişiminden hareketle; bir bilim olarak sosyolojinin, kuruluş yıllarında, toplumsal yapı ve işlevselliklerinin kendini teşhir eden biçimlerini ele aldığı,¹ öte yandan yöneldiği toplumsal olgu ve yapı ilişkisini önelediğinden dolayı gündelik hayatı kapsayan etkinliklere ve gündelik hayatın faili olan bireyin merkezde olduğu konulara mesafeli yaklaştığı söylenebilir.² Bununla birlikte ana akım sosyolojinin gündelik hayatı ya da gündelik hayata ilişkin kavram veya konuları tümüyle görmezden geldiğini söylemek elbette mümkün değildir. Sosyoloji biliminin kurucuları arasında yer alan ve bu disiplinin gelişmesine katkı sağlayan teorisyenlerin, gündelik hayat kavramı ya da konusuyla ilgili birtakım düşüncelere sahip oldukları çalışmalarından anlaşılmaktadır. Örneğin; günümüzde katı bir yapısalcı olarak bilinen Durkheim, sosyolojik metodun kurallarının ne olması gerektiğini tartışırken; toplumsal inanç ve pratiklerin bireyi etkileyici özelliğinin, ‘bireyi tamamen edilgen ya da hiçbir şeyi değiştirmeden kabul eden...’ anlamına gelmediğini, aksine olguları etkileri itibarıyla bireyselleştirdiğini ve onlara kendi anlayışına uygun anlam nüansları ve renkler kattığını belirtir. Böylece toplumsal olgular, bir ölçüde bireyselleştirilmek suretiyle, herkesin kendi ahlakı, kendi dini, kendi tekniği haline gelir.³ Dolayısıyla Durkheim’in bu düşüncesine göre bireylerin gündelik hayatta kurdukları ilişkilerde, olguların ve kurumların etkileri, kendi bireyselleştirdikleri anlamlarıyla taşınırlar. Öte yandan Bauman, sosyoloji biliminin kurucu teorisyenlerinin, gündelik hayatla ilgili konuları ya da bireyin gündelik hayatını görmezden gelmelerinin veya bir araştırma alanı olarak ön plana çıkarmamalarının temel nedenini, sosyolojinin bir bilim olarak kendini kabul ettirebilme çabasıyla bağlantılı olduğunu düşünmektedir. Bauman, sosyolojinin, bağımsız ve özgün bir disiplin olarak bilim dünyasında kabul görmek için ortaya çıktığı ilk yıllarda, her şeyden önce doğa bilimlerine benzemesi veya benzer yöntemlerle hareket etmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁴ Yukarıda ifade edilen amaç doğrultusunda gerçekleştirilen doğa bilimlerine benzeme çabası, yeni bir bilim dalı olan sosyolojinin neyi araştırma nesnesi yapması ve hangi yöntemleri takip etmesi gerektiğinin sınırlarını belirlemektedir. Dolayısıyla ilk dönem sosyologları açısından ‘gündelik hayat’, araştırılması gereken bir konu ya da alan değil, kontrol edilmesi ve dönemin şartlarına göre düzen verilmesi gereken bir alandır.⁵ Bu bağlamda klasik sosyoloji anlayışını benimseyen sosyologların, nesnellığın inşa edilemeyeceğini düşündükleri gündelik hayatı veya gündelik hayata ilişkin kavram ya da konuları bir bakıma bilinçli bir şekilde görmezden geldikleri düşünülebilir.⁶

Klasik sosyoloji teorilerinin ya da teorisyenlerinin bir araştırma alanı ya da nesnesi olarak gündelik hayata mesafeli durmalarının temel nedeninin, bireye karşı toplum, faile karşı yapı ve mikro olana karşı makro bakış açısı gibi dikotomileri dikkate almaktan kaynaklandığına yönelik değerlendirmeler yapan eleştirel yaklaşımlar da bulunmaktadır.⁷ Söz konusu yaklaşımlara göre makro kuramların bireyi edilgen kabul ederek toplumsal yapıya odaklanmaları, gündelik hayata ilişkin konu ya da kavramların geri

¹ Subaşı, 2018, s. 24.

² Esgin ve Özben, 2018, s. 37; Şentürk, 2018, s. 235.

³ Durkheim, 1994, s. 30.

⁴ Bauman, 2009, s. 242-243; akt: Kırış, 2009, s. 6-7.

⁵ Esgin, 2018, s. 15; Kırış, 2019, s. 6-7.

⁶ Kırış, 2019, s. 7; Esgin, 2018, s. 27.

⁷ Esgin ve Özben, 2018, s. 37; Şentürk, 2018, s. 235.

planda kalmasına neden olmuştur.⁸ Dolayısıyla bireyin, yaşam dünyasına anlam katan aktör ya da fail olduğu gerçeği sosyolojik gündemin dışında bırakılmış ve toplumsal bir fenomen olarak gündelik hayatın nesnelleştirilmesi için uzun bir süre beklenilmiştir.⁹ Bu bekleyiş, 19. yüzyılın sonlarında, bireyi ve gündelik hayatı genellikle dikkate almayan veya gündelik yaşamın karmaşık işleyişini ortaya koymada yetersiz olduğu düşünülen yapı merkezli yaklaşımların eleştirilmesiyle son bulmuştur. Zira bu yıllarda, toplumsal gerçekliği anlamak için yapı ya da sistemin işleyişine ilişkin gerçekleştirilen araştırmaların yeterli olmayacağına dair sosyoloji dünyasında bir farkındalık oluşmaya başlamıştır.¹⁰ Diğer bir deyişle Wilhelm Dilthey¹¹ ve Max Weber¹² gibi yorumsamacı geleneğin temsilcileri ile George Herbert Mead¹³ gibi pragmatistlerin, yapı ya da sistem araştırmalarının yeterli olmadığına, aynı zamanda bireylerin eylemlerinin anlamı üzerine odaklanması gerektiğine ilişkin düşünceleri, sosyolojik yeni bir bakış açısının ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁴ Dolayısıyla gündelik hayat sosyolojisinin gün yüzüne çıkmasına yardımcı olan akademik ilgi ve yaklaşım, zamanlama itibarıyla, yapı odaklı sosyolojik kuramlara yöneltilen eleştirilerle örtüşmektedir.¹⁵

Gündelik hayat kavramlaştırması, yalnızca bireylerin rutin eylemlerini ya da organizasyonlarını gerçekleştirdikleri belirli bir zaman dilimini ya da sıradan gündelik pratikleri ifade etmemektedir. Gündelik hayat, bireyler tarafından oluşturulan toplumsal dünyanın işleyişinin ve karmaşıklığının içinde barındığı, söz konusu dünyanın sosyal ve kültürel değerlerine ilişkin çok yönlü betimlemelerin yapıldığı ve aynı zamanda bireyler arası ilişki ya da etkileşimlerin gerçekleştiği bir alandır. Dolayısıyla gündelik hayatı inşa eden toplumsal ilişkilerin yapısı ve içerdiği anlamlar ile bu anlamların üretilme ve sosyal yaşama yansıma biçimlerinin nasıl gerçekleştiğine açıklık getirmek, sosyolojinin araştırma alanı olarak belirlediği toplumsal dünyayı ya da gerçekliği anlama ve ifşa etme çabası bakımından oldukça önemlidir.¹⁶ Nitekim Simmel'e göre bir bilim olarak sosyolojinin rolü, toplumsal gerçekliği anlamak amacıyla, yaygın toplumsal ilişki ve etkileşim biçimlerini analiz etmek ve bunlara ilişkin açıklamalar yapmaktır.¹⁷ Bu bağlamda sosyolojik analiz, gündelik hayatın önemsiz görünen boyutlarından, gündelik hayatı inşa eden anlayışlardan ve bu hayata ya da alana doğrudan veya dolaylı katılım neticesinde elde edilen sağduyu bilgisinden bağımsız olmamalıdır.¹⁸

Sosyal bir gerçeklik olarak ifade edilen gündelik hayat ile ilişki içinde olan ve onu düzenleyen pek çok toplumsal alan veya olgu bulunmaktadır. Söz konusu alan ya da olgular, özellikle bireylerin kendilerine, topluma ve dünyaya nasıl bakacakları konusunda bakış açıları sunmakta ve davranışlarını düzenlemeleri hususunda önemli bilgiler sağlamaktadır. Birey ya da toplumsal gruplar için bu tür bilgiler sağlayan ve gündelik hayatı anlamlı kılama adına bakış açıları sunan temel alanlardan biri de dindir.¹⁹ Din, hemen hemen tarihsellikte görülen bütün yaşam biçimlerinde, bireylerin uhrevi dünya ile ilişki kurmalarının yanında, gündelik hayat ilişkilerinin inşa edilmesinde ve anlamlandırılmasında kullanılan en başat motivasyonel kaynak ola gelmiştir. Bu bağlamda, aşağıda görüleceği üzere, gündelik hayatı araştıran çalışmaların bir kısmının içeriğinde din olgusu bir şekilde geçmekte ya da söz konusu çalışmaların bir kısmı gündelik hayatı din eksenli bir yaklaşımla analiz etmektedirler.

Toplumsal yaşamın failer tarafından oluşturulan bir gerçeklik olduğu fikri, Türkiye'de 1990'lı yıllardan itibaren itibar görmeye başlamıştır. Bu yıllar, Türk sosyoloji literatürü açısından, aynı zamanda bireyin gündelik hayatını veya gündelik hayatına ilişkin sorunlarını ele alan çalışmaların başlangıç yılları olarak ifade edilmektedir.²⁰ Söz konusu yıllardan sonra gündelik hayata ilişkin kitaplar, tezler, makaleler yazılmış ve bazı bilimsel etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Öte yandan gündelik hayatı din eksenli bir

⁸ Zerubavel, 2006; Kalekin-Fishman, 2013; akt: Yalçı, 2022, s. 31.

⁹ Esgin ve Çeğin, 2018, s. 9-10; akt: Yalçı, 2022, s. 31; Kırış, 2019, s. 7.

¹⁰ Gardiner, 2016, s. 17-18; Esgin ve Çeğin, 2018, s. 9; Yalçı, 2022, s. 31.

¹¹ Dilthey, 2011.

¹² Weber, 1995.

¹³ Mead, 2017.

¹⁴ Gardiner, 2016, s. 17-18; Esgin, 2018, s. 18; Doğan, 2012, s. 52-53, 78

¹⁵ Adler, Adler ve Fontana, 2012; Kırış, 2019, s. 5.

¹⁶ Lefebvre, 2007, s. 40; Esgin, 2018, s. 28-29.

¹⁷ Simmel, 2009, s. 48-49; Esgin, 2018, s. 23.

¹⁸ Esgin, 2018, s. 27.

¹⁹ Bilgin, 2013, s. 171; Subaşı, 2018, s. 23.

²⁰ Esgin ve Çeğin, 2018, s. 10.

yaklaşım ile ele alan çalışmaların henüz çok yeni olduğu söylenmektedir.²¹ Bununla birlikte Türkiye’de gündelik hayatı din eksenli bir yaklaşımla araştıran çalışmaların kısa bir özetini sunma ve sosyolojiye yönelik katkılarını değerlendirme amacını taşıyan bu çalışmada, yukarıda ifade edilen 1990’lı yıllar dikkate alınmıştır. Dolayısıyla bu araştırma kapsamında, Türkiye’de 1992-2022 yılları arasında, sosyal bilimlerin tüm alanlarında yapılmış din içerikli gündelik hayat çalışmaları taranmıştır.²² Böyle bir amaç ve kapsamı olan çalışmanın, Türkiye’deki din içerikli gündelik hayat çalışmalarına ilişkin değerlendirme boşluğunun giderilmesine yönelik katkı sunacağı ve yeni çalışmalar için bir esin kaynağı oluşturacağı düşünülmektedir.

Literatür taraması/analizi olarak planlanan bu araştırma kapsamında değerlendirilen çalışmalar, ‘gündelik hayat sosyolojisi’, ‘gündelik hayat’, ‘gündelik yaşam’, ‘günlük hayat’, ‘günlük yaşam’, ‘gündelik hayatta din’ ve gündelik yaşamda din’ anahtar kelimeleri ile lisansüstü tezler için ‘Yüksek Öğretim Kurumu Tez Tarama Merkezi’; makale ve kitaplar için de, internet ortamında, arama motorları taranmıştır. Bu tarama sonucunda, çalışmanın yapıldığı tarihe kadar gerçekleştirilmiş ve erişilebilmiş çalışmaların konu ve kapsamı incelenerek, gündelik hayatı veya sosyal yaşamı, dinî inanç ya da dinî değerler bağlamında ele alan araştırmalar, bu çalışmanın kapsamına dâhil edilmiştir. Bu kapsamda, toplamda 117 sosyal bilim çalışması değerlendirilmiştir. Söz konusu çalışmaların, 26’sı doktora tezi olmak üzere, 80’i lisansüstü tez, 25’i makale ve 12’si de kitap çalışmasıdır. Aşağıda öncelikle gündelik hayat kavramı ve gündelik hayat sosyolojisi, bu alanda öne çıkan bazı sosyologların yaklaşımları açısından ele alınmıştır. Daha sonra Türkiye’de yapılmış din içerikli gündelik hayat çalışmalarının konu ve kapsamı, temalarına uygun başlıklar altında, kısaca ifade edilmiştir. Sonuç bölümünde ise ele alınan çalışmalar, gündelik hayat sosyolojisi bağlamında değerlendirilmiş ve ileride bu alanda yapılabilecek çalışmalara ilişkin öneriler oluşturulmuştur.

Gündelik Hayat Sosyolojisi

Birey ve toplum yaşamının rutinleşen bir formu şeklinde tanımlanan gündelik hayat,²³ toplumu anlamak veya anlamlandırmak için kullanılan bir ipucu olarak kabul edilmektedir.²⁴ Gündelik hayat, içinde yaşanılan toplumun temel dinamikleri ile bireyin karşılıklı etkileşimi sonucunda inşa edilen,²⁵ hemen her gün gerçekleştirilen kalıplaşmış davranış ya da eylemlerin, düşünülen ve hissedilen şeylerin tamamını kapsayan toplumsal bir gerçekliktir.²⁶ Gündelik hayat, ayrıca, bireylerin doğayla ilişki kurdukları, toplumsal yaşam için gerekli olan iletişimsel becerileri edinip geliştirdikleri, çok çeşitli arzu, acı ve duyguları hissettikleri ve deneyimledikleri, toplumun temel değerlerini öğrenerek paylaştıkları sosyal bir çevredir. Dolayısıyla gündelik hayat, bireylerin, bireysel ve toplumsal anlamda kendilerini geliştirdikleri ve gerçek anlamda insan olma vasfına eriştikleri bir ortamdır.²⁷

Toplumsal oluşum ve pratikleri anlamlandırmada kullanılan bir kavram olarak gündelik hayat, etimolojik açıdan beşeri zamanlamanın periyodik bir dilimini, teorik açıdan da kurumsallaşmayı ifade etmektedir.²⁸ Sosyoloji bilimi içerisinde gündelik hayat, “derli toplu düşünceye uymayan sıkıntı verici ufak tefek her şeyin tıkıştırılabildiği artık bir kategori” gibi görünmesi ya da algılanması nedeniyle tanımlamada zorlanılan kavramlar arasında yer almaktadır.²⁹ Öte yandan gündelik hayatı bir araştırma alanı olarak dikkate alan bilim insanları için sorun, sadece kavramın muğlak ve karmaşık olması değil; onun görünürdeki sıradanlığı veya sıradan kabul edilmesiyle ilgilidir.³⁰ Bu bağlamda gündelik hayatın sıradan ve bilindik yönlerinin, birey ya da fail odaklı bir yaklaşımla nasıl görülebileceğini ve

²¹ Arslan, 2016, s. 309.

²² Bu alanda yapılmış tez çalışmaları için ‘Yüksek Öğretim Kurumu Tez Tarama Merkezi’ tarandığında, erişilebilen en eski çalışmanın 1992 yılında yapılmış olması nedeniyle literatür taraması için bu yıl baz alınmıştır.

²³ Subaşı, 2018, s. 11; Odabaşı, 2014, s. 140.

²⁴ Lefebvre, 2007, s. 40; akt: Esgin, 2018, s. 29.

²⁵ Çetin, 2017, s. 57.

²⁶ Bargh, 1997, s. 2; Arslan, 2016, s. 307; Çetin, 2017, s. 57.

²⁷ Gardiner, 2016, s. 14-15; Esgin, 2018, s. 19.

²⁸ Egi, 2014, s. 71.

²⁹ Featherstone, 1995, s. 55; akt: Bennett, 2013, s. 11.

³⁰ Featherstone, 1995, s. 58; akt: Kırış, 2019, s. 5.

yorumlanabileceğini göstermeye çalışan gündelik hayat sosyolojisi, toplumsal gerçekliğin organize edilmesini anlamaya ve açıklamaya çalışan sosyoloji biliminin bir alt disiplini olarak kabul edilmektedir.³¹

Literatürde gündelik hayat sosyolojisinin temelini 1920'li yıllarda atıldığı ifade edilmektedir. Bu yıllarda ve daha sonraki dönemlerde, gündelik hayatı, bireyin tahakküm altına alındığı ve bu bağlamda edilgen bir konumda olduğu toplumsal bir gerçeklik olarak gören makro yaklaşımları eleştiren, dolayısıyla topluma fail penceresinden veya gündelik hayat perspektifinden bakmaya çalışan sembolik etkileşimcilik, fenomenoloji, etnometodoloji ve Goffman'ın dramaturji anlayışı gibi mikro sosyolojik yaklaşımların gündelik hayat sosyolojisinin kurulmasına ve gelişmesine katkı sağladıkları özellikle belirtilmektedir.³² Gündelik hayat sosyolojisinin temelini oluşturma hususunda belirgin bir rolünün olduğu özellikle vurgulanan sembolik etkileşimcilik, George Herbert Mead'ın 1920'li yıllarda geliştirdiği sosyal davranışçılık modelinin, 1960'lı yıllarda Herbert Blumer tarafından isimlendirilmesiyle sosyoloji literatüründe görünür olmuştur. Bu teori, her ne kadar asıl hedefi gündelik hayat sosyolojisi yapmak olmasa da, gündelik hayatı ve bireyi, sosyolojinin temel gerçeği olarak görür ve gündelik hayat sosyolojisinin temelini oluşturur. Mead ve Blumer'ın ardından sembolik etkileşimci teorisyenler arasında gösterilen Erving Goffman da gündelik hayatı sosyolojik çalışmalar için bir araştırma alanı haline getirmeye çalışır ve bu konuda önemli oranda başarılı olmuştur.³³ Goffman, gündelik hayatı inşa eden bireyler arası etkileşime odaklanmış ve söz konusu etkileşimin dramaturjik bir modelini "Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu" adlı eserinde ortaya koymuştur.³⁴ Edmund Husserl ve Alfred Schütz,³⁵ Berger ve Luckmann³⁶ gibi kuramcılar tarafından geliştirilen fenomenolojik yaklaşım da gündelik hayatı dikkate alan ve anlamın inşasında bireyi aktif bir fail olarak kabul eden bir diğer bakış açısidir.³⁷ Bu yaklaşımı benimseyen sosyal bilimciler, toplumu anlama çabasında olan sosyolojinin, gündelik yaşam dünyasını anlama ve kavrayabilme konusunu görmezden gelmemesi gerektiğini doğrudan ya da dolaylı bir şekilde ifade etmişlerdir.³⁸ Mikro yaklaşımların öncüleri arasında gösterilen Harold Garfinkel de, etnometodolojik yaklaşımıyla bireylerin gündelik hayatlarını nasıl inşa ettiklerini ve anlamlandırdıklarını araştıran çalışmalarıyla gündelik hayat sosyolojisine katkı yapan kuramcılar arasında yerini almıştır.³⁹

Gündelik hayat sosyolojisinin gelişmesine katkı yapan mikro yaklaşımlar dışında, gündelik hayatı bir araştırma alanı ya da nesnesi olarak kabul eden çalışmaların İkinci Dünya Savaşından sonra Fransa'da gerçekleştirildiği ifade edilmektedir.⁴⁰ Savaş sonrası yıllarda Henri Lefebvre ve Michel de Certeau isimli Fransız düşünürlerin, gündelik hayat üzerine gerçekleştirdikleri çalışmalarla, 'gündelik' kavramının spesifik bir sorun olarak ortaya çıkmasına ve gündelik hayatın kuramsallaştırılmasına önemli katkıları olmuştur.⁴¹ Örneğin gündelik hayatın tekrarlanan davranış kalıplarından oluştuğunu ifade eden Lefebvre, söz konusu davranış kalıplarını, bu davranış ya da eylemlerin neye göre biçimlendiğini ve bunları gerçekleştiren bireylerin tercihlerini nelerin belirlediğini dikkate alan araştırmaların yapılması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır.⁴² De Certeau ise 'Gündelik Hayatın Keşfi' adlı eserinde gündelik hayatın üretim ve tüketim boyutu üzerinde durmuş ve tüketici bireylerin edilgen oldukları varsayımını reddederek bireylerin aktif birer fail olduklarına dair düşüncelerini delilleriyle birlikte ortaya koymaya çalışmıştır.⁴³

Yukarıda ifade edilen yaklaşım veya düşünürlere ek olarak, bireyleri pasif olarak kabul eden ve genellikle yapı merkezli çalışmalar gerçekleştiren yapısalcı kuramcılarını eleştiren birçok sosyolog, fail

³¹ Çetin, 2017, s. 57; Egi, 2014, s. 72.

³² Gardiner, 2016, s. 18; Bennett, 2018, s. 13; Yalçı, 2022, s. 31-32.

³³ Adler, Adler ve Fontana, 2012, s. 118; akt: Esgin, 2018, s. 20; Binay ve Tatlıcan, 2018, s. 147; akt: Ağca, 2022, s. 40; Çetin, 2017, s. 67.

³⁴ Goffman, 2016.

³⁵ Schütz, 2018.

³⁶ Berger ve Luckman, 2008.

³⁷ Bennett, 2018, s. 14.

³⁸ Gardiner, 2016, s. 18; Ağca, 2022, s. 40.

³⁹ Garfinkel, 2014; Ertürk, 2022, s. 323.

⁴⁰ Ertürk, 2022, s. 323.

⁴¹ Ebrey, 2016, s. 161; Ertürk, 2022, s. 323.

⁴² Lefebvre, 2007; akt: Çetin, 2017, s. 63-64.

⁴³ Certeau, 2009; akt: Çetin, 2017, s. 64.

ya da eylem merkezli sosyoloji anlayışına yönelmiştir. Öte yandan 1980’li yıllardan itibaren Elias, Giddens ve Bourdieu gibi sosyologlar ise yapı ve fail odaklı yaklaşımları kuramsal bağlamda birleştirme çabalarıyla gündelik yaşamı konu edinmişlerdir.⁴⁴ Örneğin habitus, alan ve sermaye kavramlarını gündelik hayat bağlamında ele alan Bourdieu, gündelik hayat sosyolojisinin gelişimini destekler nitelikte çalışmalar yapmıştır.⁴⁵ Bütün bu ifadelerden hareketle denilebilir ki; makro sosyolojik kuramları eleştiren ve bireyleri doğal bağlamında incelemek gerektiği düşüncesinde olan gündelik hayat sosyolojisi, mikro yaklaşımlarla benzer bir tarihsel geçmişe sahiptir.⁴⁶

Gündelik hayat, pek çok yöne ve karmaşık bir işleyişe sahip toplumsal bir gerçeklik olması nedeniyle, bu gerçekliği inceleme konusu yapan gündelik hayat sosyolojisinin kapsamı da oldukça geniştir. Ancak en genel ifadeyle gündelik hayat sosyolojisi, toplumsal hayatı ve zamanla yaşanan değişimleri, bireyler ve sosyal gruplar arasında gerçekleşen ilişki ve etkileşimleri, toplumsal olgular altında yatan gerçekleri anlamayı ve açıklamayı amaç edinmiştir.⁴⁷ Bu bağlamda gündelik hayatta gerçekleşen etkileşimler esnasında bireylerin birbirlerine karşı izlenimlerini idare etmek amacıyla hangi rollere büründükleri, bireyler arasında paylaşılan anlamların geliştirilme biçimi,⁴⁸ bireylerin öznel anlamlar ve güdüler aracılığıyla kendi dünyalarını inşa etme tarzları da gündelik hayat sosyolojisinin kapsamı içinde yer almaktadır.⁴⁹ Gündelik hayat sosyolojisini karakterize eden bir diğer önemli husus ise gündelik hayatta her gün tekrar edilen, kahvaltı yapmak ve işe gitmek gibi, sıradan davranış ya da olaylardır. Öte yandan söz konusu davranışların ve gündelik rutinlerin gerçekleştiği zaman ve mekânlar da gündelik hayat sosyolojisi açısından önemlidir. Zira toplumsal davranış ya da olayların gerçekleştiği zaman ve mekân, onların içeriğini ve gerçekleşme biçimini önemli ölçüde etkilemektedir.⁵⁰ Sonuç olarak; gündelik hayat sosyolojisi, bireyler arası ilişki ve etkileşimleri, tekrarlanan davranış ve olayları, bunların gerçekleştiği zaman ve mekânı, bireyler ya da gruplar arasında paylaşılan anlamları ve bunların paylaşılma biçimini içeren bir kapsama sahiptir.

Din İçerikli Gündelik Hayat Çalışmaları

Gündelik hayat, ana hatları itibarı ile dünyevi davranış ve eylemlerden oluşan bir düzeni ifade eder. Bu düzen içinde bireylerin sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkileri ile yemek yeme ve eğlenme gibi birtakım alışkanlıkları bulunmaktadır. Bütün bu ilişki ve alışkanlıklar, başta dünyevi gibi gözükse de aslında her alanın, kendi yapısına ve içi dinamiklerine göre değişmekle birlikte, dinle ilişkili bir yönü mutlaka bulunmaktadır. Ancak ilişkinin niteliği, bireylerin ya da sosyal grupların dini anlama biçimlerine ve içinde buldukları sosyal çevrenin şartlarına göre farklılaşmaktadır.⁵¹ Bununla birlikte bir kurum olarak din, gündelik hayatı pek çok açıdan düzenlemekte, bireysel ve toplumsal davranış ya da eylemleri yönlendirmektedir. Ayrıca din, bireylerin düşünme biçimlerinden toplumların ahlaki kurallarına, aile içi ilişkilerinden kültürel değerlerine, bilimsel anlayışlarından sanatsal yaklaşımlarına, iktisadi yapılarından siyasi kodlarına kadar sosyal gerçekliğin bütün alanlarına tesir edebilme gücüne sahiptir.⁵² Bu nedenle sosyal bilim çalışmalarının bir kısmı, dini ya da dinî değerleri merkeze alarak, gündelik hayata ilişkin konuları araştırmaktadırlar. Söz konusu araştırmalar, bu çalışma kapsamında toplumsal ilişki ve tabakalaşma, dinin algılanma biçimi ve toplumsal kimlik, modernleşme ve sekülerleşme, tüketim toplumu, modern dünyada medya, kentsel yaşam ve mekânın kullanımı, halk inanç ve ritüelleri konu ya da temaları bağlamında değerlendirilmiştir.

✓ Toplumsal İlişki ve Tabakalaşma

Gündelik hayatı dinî inanç ya da değerler bağlamında analiz eden çalışmalardan bazıları, dinî inancın, bireyler veya gruplar arasındaki ilişki ve etkileşimleri nasıl etkilediği üzerindedir. Söz konusu çalışmalardan biri olan “*Sosyal Psikoloji Teorileri Bağlamında İnancın Bireyler ve Gruplar Açısından*

⁴⁴ Giddens ve Sutton, s. 52-53; Yalçı, 2022, s. 32.

⁴⁵ Esgin, 2018, s. 26; Ağca, 2022, s. 41.

⁴⁶ Kurtoğlu, 2021, s. 227-227.

⁴⁷ Çetin, 2017, s. 57; Egi, 2014, s. 72.

⁴⁸ Cuff, Sharrock ve Francis, 2013, s. 153-155; akt: Binici ve Tatlıcan, 2018, s. 215.

⁴⁹ Adler, Adler ve Fontana, 2012, s. 118; akt: Binici ve Tatlıcan, 2018, s. 215.

⁵⁰ Binay ve Tatlıcan, 2018, s. 184.

⁵¹ Arslan, 2016, s. 318.

⁵² Bilgin, 2013, s. 178.

*İncelenmesi*⁵³ isimli araştırmada, sembolik etkileşimci bir yaklaşımla, dinî inancın, bireyler ya da gruplar arasında gerçekleşen toplumsal ilişki ve etkileşimleri, bireylerin günlük hayatlarını sürdürdükleri gruplar içinde kendilerini sunma ve konumlandırma biçimlerini etkileyip etkilemediği ele alınmıştır. Bu çalışma, dünyada ve Türkiye’de yapılmış çalışmalar taranarak ve 8’i yabancı olmak üzere toplamda 15 bilim insanı ile mülakat yapılarak gerçekleştirilmiştir.⁵⁴ Toplumsal ilişkiler bağlamında gerçekleştirilen bir diğer çalışma, “*Bir Sermaye Unsuru Olarak Dinin Toplumsal İlişki Biçimlerine Etkisi (Isparta Örneği)*” isimli araştırmadır. Bu araştırma, sosyal bir çevre edinirken ve bu çevreyi yeniden üretirken bireylerin, dinî değerleri veya argümanları kullanıp kullanmadıklarını ya da toplumsal ilişkilerde dinî değer ve kalıplara ne denli/hangi sosyal durumlarda müracaat etme ihtiyacını hissettiklerini anlamak ve açıklamak maksadıyla yapılmıştır.⁵⁵ “*İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Yakın Sosyal Çevre İle İlişkilerinde Etkili Bir Faktör Olarak Dindarlık*” isimli çalışmada ise dinî değerlerin veya dindarlığın, ilahiyat fakültesi öğrencilerinin yakın çevre ilişkileri, eş ve arkadaş seçimleri ile alışveriş tercihlerine etkisi tartışılmıştır.⁵⁶

Bir inanç sistemi olarak din, bireysel ve toplumsal yaşamla ilgili düzenleyici birtakım kurallar koyarak hayatın her alanına müdahale edebilme potansiyeline sahiptir. Mesela İslam dini, söz konusu potansiyel gücü sayesinde, dedikodu yapmak veya yalan söylemek gibi söyleme ilişkin davranışlar bağlamında birtakım kurallar ileri sürmüştür. Söz konusu kurallar, bireylerin gündelik hayatına belli ölçülerde tesir etse de, İslam dini tarafından yasaklanan yalan ve dedikodu, bir olgu olarak toplumsal yaşamda bulunmaktadır. Dolayısıyla sosyolojik çalışmalar, yalan ve dedikodu olgusunu, gündelik hayat ile din ilişkisi çerçevesinde incelemektedirler. Örneğin; “*Dedikodunun Sosyolojisi*” başlıklı çalışmada, toplumsal yaşamın önemli bir parçası olduğu düşünülen dedikodunun, oluşumu veya ortaya çıkış biçimi, amaç ve işlevleri, bireyleri dedikoduya iten bireysel ve toplumsal nedenler, dedikodu yapılan mekânlar ile sosyal ilişkiler bakımından dedikodu olgusunun gündelik hayatta doğurduğu sonuçlar incelenmiştir.⁵⁷ “*Yalanın Sosyolojisi*” adlı çalışmada ise yalan olgusu ele alınmıştır. Simmel’in etkileşim biçimleri teorisinden hareketle, yalanın bir etkileşim biçimi olarak ele alındığı bu çalışmada, yalan ifadelerin birey veya gruplar arasında gerçekleşen etkileşimlerde nasıl ve neden kullanıldığı, bu etkileşimlerin birey veya toplum açısından ne gibi sonuçlar doğurduğu, bireyler veya gruplar arasındaki güven ilişkilerini nasıl etkilediği, toplumsal gerçekliği tekrar nasıl ürettiği, yalan söyleyen ile yalana maruz kalan bireylerin birbirilerini nasıl etkiledikleri irdelenmiştir. Bu araştırma kapsamında ayrıca, hangi yalanların kabul edilebilir olduğu, hangilerinin kabul edilmediği ve yalan söylemek ile din ve ahlak arasındaki ilişki de tartışılmıştır.⁵⁸

Geçmişten günümüze bütün toplumların, bazı ölçüt ve eşitsizlikler açısından, nüfusunun tabakalı bir içeriğe sahip olduğu varsayılr. Zira ilkel toplumlardan bugünün modern toplumlarına kadar, toplumsal eşitsizliğin olmadığı hiçbir toplum bulunmamaktadır.⁵⁹ Öte yandan toplumsal bir tabaka veya sınıfa mensubiyet nedeniyle oluşan farklılıkların, bireylerin dinî tutum ve davranışları ile öteki bireylerin onlara bakışımı etkilediği düşünülmektedir. Bu bağlamda sosyal bilim insanları, ya dinî tutum ve davranışlar bağlamında toplumsal tabakaları betimlemekte ya da dinî inancın tabakaları hangi açılardan etkilediğini araştırmaktadırlar. Söz konusu araştırmalar arasında yer alan “*Sosyal Tabakalaşma, Toplumsal Cinsiyet ve Din İlişkisi: Üst Sosyo Ekonomik Tabakaya Mensup Dindar Kadınların Gündelik Hayatı Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*” isimli çalışmada, ekonomik bakımdan üst sosyal tabakaya mensup olan dindar kadınların gündelik hayatları ve zihniyet dünyaları analiz edilmiştir. Toplumsal tabakalaşmaya bağlı olarak kent merkezinden uzaklaşan, ekonomik gelir bakımından kendileri gibi üst gelir grubu ailelerle birlikte ortak bir yerleşim merkezinde ve müstakil evlerde yaşamlarını sürdüren kadınlar için toplumsal statü ve dindarlık vasıflarının, diğer kadınlar ile aralarında bir fark oluşturup

⁵³ Türkiye’de lisansüstü tezlerden yararlanılarak yazılan makale ve kitaplar bulunmaktadır. Bu çalışma için literatür taraması yapılırken, konuyla ilgili lisansüstü tezlerden türetilen makale ve kitaplara da rastlanılmıştır. Çalışmanın konusuyla ilgili erişilen lisansüstü tezler, bu çalışma kapsamında ele alınmıştır. Ancak söz konusu tezlerin bazılarında türetilen ve konuyla ilgili olan makale ve kitaplara, tekrara düşmemek adına, ayrıca değinilmemiştir.

⁵⁴ Özalp, 2015.

⁵⁵ Kars, 2022.

⁵⁶ Çapcıoğlu, 2008.

⁵⁷ Danış, 2015.

⁵⁸ Elagöz, 2021.

⁵⁹ Ünal, 2013, s. 137-138

oluşturmadığı, bu araştırmanın temel sorgulama zeminini teşkil etmektedir.⁶⁰ “*Marjinal ve Mağdurun Ötesinde: Gündelik Yaşam Yaklaşımıyla İslamcı Kadın*” isimli çalışmada ise İstanbul’da yaşayan orta üst sınıfta yer alan İslamcı kadınların gündelik hayatı incelenmek suretiyle, gündelik hayatta dinî inancın rolü anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu kapsamda, önceleri ‘marjinal ve mağdur imajı’ olduğu ifade edilen İslamcı kadınların, ekonomik hayatla ilgili tercihlerini etkileyen faktörler; yeme-içme için tercih edilen mekânlar; mahremiyet, güzellik, moda, giyinme, örtünme gibi bedensel pratikleri; yeni bir sınıflandırma unsuru olan tatil yapma biçimleri; kredi kartı ile faiz kullanımına ilişkin tutumları araştırılmış ve analiz edilmiştir.⁶¹

Din, toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarının ya da yapılanmalarının anlaşılmasında önemli bir olgu olarak kabul edilmektedir. Böyle bir düşüncüyü kabul eden veya bu tür bir yaklaşımla kurgulanan çalışmalardan biri, “*Yeni Muhafazakâr Orta Sınıf, Din ve Gündelik Hayat: Kayseri Müsiad Örneği*” isimli çalışmadır. Özsöz bu çalışmada, Bourdieu’nün kavramları bağlamında yeni muhafazakâr orta/orta üst sınıfta yer alan dindar sermaye sahiplerinin gündelik pratiklerinde ve iktisadi hayata ilişkin tutumlarında, inandıkları değerler ile günün sosyal ve siyasi şartlarının ne ölçüde etkin olduğuna odaklanmıştır. Diğer bir ifadeyle Özsöz’ün bu çalışmada, dindar iş adamları düzleminde, gündelik hayattaki tutum ve davranışların belirlenmesi hususunda dinin rolü üzerinde durulmuştur.⁶² Narçiçek tarafından gerçekleştirilen bir başka çalışmada ise farklı dinlere mensup bireyler üzerinden dinin, yaşam tarzını belirleme veya etkileme konusundaki rolü karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda, din ile yaşam tarzı arasındaki karşılıklı ilişki, öncelikle sosyal ve kültürel, tarihi ve dinî bir plan kapsamında açıklanmış, daha sonra Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman olan bireylerden oluşan bir örneklemeden toplanan verilerden hareketle ifade edilmiştir.⁶³

Birey ve toplum hayatı açısından dinin ya da dinî değerlerin önemini anlamaya çalışan sosyal bilimler, daha isabetli çıkarımlar yapabilmek için herhangi bir dinî inanca mensup olan bireylerin günlük hayatlarındaki pratikleri değerlendirmektedirler. Öte yandan konumuz bağlamında ele alınan çalışmalar, Türkiye’de dinî geleneğin veya yaşantının sürdürülmesinde ve dinî pratiklere yön verilmesinde dinî cemaatlerin ya da tarikatların yerinin önemli olduğunu göstermektedir. Bu nedenle bireyin veya toplumun dinî yaşantısını veya gündelik dinî pratiklerini inceleyen çalışmaların bazıları, dinî tarikat ya da cemaatleri de dikkate almaktadır. Bu bağlamda ele alınan çalışmalardan biri, “*Gündelik Hayat Sosyolojisi Bağlamında Cemaatlerde Kadın: İsmailağa Örneği*” isimli çalışmadır. Bu araştırma, gündelik hayat sosyolojisi penceresinden bakarak, dinî bir cemaatin üyesi olan kadınların gündelik yaşamlarını analiz etmeye yapılmıştır. Diğer bir deyişle bu çalışma, dinî bir cemaatin mensubu olan kadınların cemaat bağlamında yürüttükleri faaliyet ya da çalışmaların, yani bir bakıma gündelik rutinlerinin, bir görüntüsünü ortaya koymak suretiyle, dinî grupların çeşitli yönlerini göstermek ve o cemaatin, içinde bulunduğu topluma yönelik etkisini yansıtmak amacıyla gerçekleştirilmiştir.⁶⁴ Diğer bir çalışmada ise Adıyaman Menzil Dergâhı Kadın Cemaati tarikat geleneğinde kadın mürideler arasındaki günlük yaşam pratiği ve bunun sonuçları ele alınmıştır.⁶⁵ Din ve gündelik hayat konusunu kadın merkezli bir yaklaşımla ele alan “*Kur’an Kursuna Giden Kadınlar Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması: İzmir Bornova Örneği*” isimli çalışmada da Kur’an kursuna giden kadınların dini veya dindarlığı anlama biçimlerinin, onların inanç ve ibadetlerinin yanında, günlük yaşam pratiklerini etkileyip etkilemediği araştırılmıştır.⁶⁶ “*Türkiye’de Muhafazakâr Kadının Gündelik Yaşam Pratikleri*” isimli bir başka çalışma ise; başörtülü muhafazakâr/dindar kadınların gündelik davranış ve eylemlerini, toplumsal ilişkilerini, boş zamanı değerlendirme biçimlerini, alışveriş alışkanlıklarını, moda ve güzellik anlayışlarını, örtünme biçim ve hikâyelerini araştırmak üzere kurgulanmıştır. Dolayısıyla son yıllarda Türkiye’de yaşanan sosyal, kültürel ve ekonomik değişimlerin muhafazakâr kesim özelindeki yansımaları, gündelik hayatın işleyişi çerçevesinde tartışılmıştır.⁶⁷ Yine muhafazakâr kadınların dikkate alındığı diğer bir çalışmanın konusu, teknolojik gelişmelerin yaşam tarzını nasıl etkilediği üzerinedir.

⁶⁰ Güler, 2020.

⁶¹ Özdil Gümüüş, 2016.

⁶² Özsöz, 2017.

⁶³ Narçiçek, 2019.

⁶⁴ Kafadar, 2019.

⁶⁵ Yıldırım, 2009.

⁶⁶ Oğuz, 2021.

⁶⁷ Tunçtan, 2019.

Bir başka ifadeyle söz konusu çalışmada, teknoloji kullanımının, dindar kadınların yaşam pratiklerini ya da yaşam tarzlarını ne ölçüde etkilediği ele alınmıştır.⁶⁸ Diğer bir çalışmada ise; gündelik hayat pratiklerini belirlemede ve gündelik hayatı anlamlı bir hale getirmede, dinî değerler ile dinle ilgili sahip olunan bilgilerin etkisi ve önemi kadınlar özelinde tartışılmıştır.⁶⁹ Köksal tarafından gerçekleştirilen “*Rivayetler Işığında Hz. Peygamber Döneminde Gündelik Hayat ve Kadın*” adlı çalışmada da Kur’an-ı Kerim, temel hadis kaynakları ve erken dönem İslam tarihi kaynakları esas alınarak, Hz. Muhammed döneminde yaşayan Müslüman bireylerin günlük yaşamları ve bu yaşantı içinde kadınların konumları ve günlük rutinleri araştırılmıştır.⁷⁰

Toplumsal bir kurum olarak dinin temel işlevlerinden biri, toplumsal bütünleşmeyi temin etmesidir. Öte yandan sosyal ve kültürel bir değer olarak din, aynı zamanda toplumsal farklılaşma, ayrışma ve başkalaşmanın bir faktörü de olabilmektedir. Bu nedenle din ile toplumsal bütünleşme ya da din ile toplumsal farklılaşma arasındaki ilişki, sosyal bilimler açısından araştırılması gereken bir konu haline gelmiştir. Söz konusu ilişkiye odaklanan araştırmalardan biri, “*Din ve Sosyal Bütünleşme: Farklılık ve Birlikte Yaşama (Göksun Örneği)*” isimli çalışmadır. Bu çalışmada, bireylerin, kendilerinden farklı olarak algıladıkları toplumsal gruplarla kurdukları ilişki düzeyleri, bu grupların birbirlerine karşı tutum ya da bakış açıları, sosyal mesafeleri ile söz konusu mesafenin artmasında veya azalmasında bireylerin dinsel/mezhepsel tutumlarının etkisinin olup olmadığı sorgulanmıştır.⁷¹ Araştırma alanı olarak bir Alevi köyünün belirlendiği “*Sünni Coğrafyada Alevi Olmak: Niğde-Kömürcü Köyü Örneği*” adlı çalışmada ise dinî bir grup veya mezhep olarak tanımlanan Aleviliğe mensup bireylerin, özellikle dinî inanç ya da değerler bakımından Niğde ilinde yaşamını sürdüren çoğunluğa göre farklı kabul edilmeleri nedeniyle, herhangi bir ortam veya zamanda, bir ayrıma tabi tutulma olasılığı üzerinden hareket edilmiştir. Söz konusu farklılıkların gündelik hayatın her alanında olduğu veya olabileceği dikkate alınarak, bu farklılıkların nasıl oluştuğunu, farklılıkları inşa eden ya da bir şekilde neden olan toplumsal grupların mevcut konumlarını, bu grupların toplumsal ilişki kurma biçimlerini ve gündelik hayatlarını etkileyen ritüellerinin icrasına ilişkin detayları ortaya koyabilme çabası, çalışmanın temel problemlerini oluşturmuştur.⁷² “*Kırsal Alevilikte Sosyal ve Dini Hayat: 'Kayseri-Sarız-Tavla Köyü Örneği*” isimli araştırmada da Alevilerin gündelik hayatlarında gerçekleştirdikleri dinî ritüellerin, örf ve adetlerin bir görüntüsü sunulmuştur.⁷³ Dinî inanç ile toplumsal bütünleşme veya uyum arasındaki ilişkiyi analiz eden diğer bir çalışma, Üzümlü’de yaşayan Ahıskalı Türkleri dikkate almıştır. “*Toplumsal Uyum ve Din: Erzincan Üzümlü’de Yaşayan Ahıskalılar Örneği*” adlı çalışmada, söz konusu Türklerin arkadaşlık ve komşuluk ilişkileri ile gündelik hayatlarının diğer alanlarında dinin rolü tartışılmıştır.⁷⁴ Herhangi bir toplumsal grup bağlamında olmasa da, “*Günlük Yaşamda Dindarlığın Psiko-Sosyal Sonuçları*” adlı çalışma ise dinî inancın gündelik hayat üzerindeki etkisini, toplumsal uyum açısından dinin rolünü ve toplumsal yapının işleyişinde dinin üstlendiği işlevleri anlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir.⁷⁵ Sosyal bütünleşme ile din ilişkisinin ele alındığı diğer bir çalışma, “*Sosyal Bütünleşme ve Dua*” başlıklı araştırmadır. Bu araştırmada, bireyleri bir mana etrafında toplama ve onların gündelik hayatlarında yaşadıkları sorunları çözmede duanın bir fonksiyonun olup olmadığı ele alınmıştır.⁷⁶

Toplumsal bütünleşme ile din olgusu arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmalardan bazıları da, son yıllarda Türkiye’de en fazla tartışılan meseleler arasında yer alan Suriyeli sığınmacılar düzleminde gerçekleştirilmiştir. Suriye’de 2011 yılının Mart ayında başlayan ve sonrasında sürekli bir savaş halini alan süreç, Suriyelilerin sığınmacı olarak Türkiye’ye gelmelerine ve Türkiye’nin farklı şehirlerine yerleşmelerine ya da yerleştirilmelerine neden olmuştur. Gün geçtikçe Suriyeli sığınmacıların yerleştirildiği şehirlerin sosyo-demografik yapısı değişmiş ve ‘toplumsal uyum’ gibi birtakım sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Öte yandan bu süreç, aynı zamanda söz konusu sorunlara ilişkin çeşitli araştırmaları da beraberinde getirmiştir. “*Suriyeli Göçmenler ve Dini Hayat: Uyum, Karşılaşma,*

⁶⁸ Eldemir, 2016.

⁶⁹ Böz, 2020.

⁷⁰ Köksal, 2010.

⁷¹ Karşlı, 2012.

⁷² Akyayla, 2022.

⁷³ Aydın, 2022.

⁷⁴ Şimşek, 2021.

⁷⁵ Kartal, 2016.

⁷⁶ Özcan, 2019.

Benzeşme: Gaziantep Örneği” isimli çalışmanın konusu, Gaziantep ili özelinde, Türkiye’deki Suriyeli sığınmacıların dinî hayatı üzerinedir. Bu çalışma kapsamında Suriye ile Türkiye’deki dinî hayat arasında karşılaştırma yapılmış, dinin gündelik hayattaki tezahürleri üzerinden bu iki yaşantı arasındaki farklılıklar ve benzerlikler değerlendirilmiş, dinin toplumsal bütünleşmedeki rolü ile göçmenlerin uyum süreci, veriler bağlamında ele alınmıştır.⁷⁷ “*Diyarbakır’daki Suriyeli Sığınmacıların Karşılaştığı Toplumsal Kabul ve Dışlanma Pratiklerinin Dinsel Bağlamı*” adlı çalışmada ise Diyarbakır’da yaşayan Suriyeli sığınmacıların, gündelik hayatı dikkate alınarak, toplumsal kabul görmelerinde veya dışlanmalarında dinin ya da dinî değerlerin rolü belirlenmeye çalışılmıştır.⁷⁸

✓ Dinin Algılanma Biçimi ve Toplumsal Kimlik

Din algısı ya da anlayışı, mensubu olunan dinin özsel ve işlevsel boyutlarına, kapsadığı döneme ve coğrafyaya göre farklılık gösterebilmektedir.⁷⁹ Bu farklılık bağlamında ele alınan “*Dini Sembol ve Pratikler Düzleminde Kuşakların Dindarlık Yorumunda Algı Farkları: Trabzon İli Örneği*” isimli çalışmada, Bebek patlaması ile Y kuşaklarının dini sembol ve pratiklere olan yaklaşımları dikkate alınarak, dindarlığı nasıl yorumladıkları araştırılmıştır. Ayrıca bireylerin, din ve dindarlık alanına yönelik gündelik hayat içerisinde inşa ettikleri ‘anlam’ın, onların yaşadıkları döneme, koşullara ve etkileşim biçimlerine göre değişip değişmediği, söz konusu ‘anlam’ açısından bahsi geçen kuşaklar arasında herhangi bir farklılığın yaşanıp yaşanmadığı da araştırma kapsamında ele alınmıştır.⁸⁰ “*Türkiye’de Dini Hayatın Sosyo-Tarihsel Boyutları ve Dindarlığın Dönüşen Görünümleri (1960-1980)*” isimli çalışmada ise Türkiye’de 1960-1980 yılları arasında gerçekleşen toplumsal ve kültürel dönüşümler, bu dönüşümlerin ortaya çıkmasında dinin rolü ile söz konusu dönüşümlerin, gündelik hayatta görünür olan dindarlık biçimlerini nasıl etkilediği analiz edilmiştir.⁸¹ “*Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Yüksek Din Öğretimi Mezunlarının Din Anlayışları*” adlı çalışmada da dinsel ve dindarlık kavramlarından hareketle, dinî inancın ve pratiklerin toplumsal hayatın ya da gerçekliğin işleyişine nasıl yansıdığı, ilahiyatçıların dinî inanç ile pratikleri nasıl uyguladıkları, gündelik hayatlarını ve ilişkilerini nasıl biçimlendirdikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.⁸² Din anlayışı ya da dindarlık algısı ile gündelik hayat arasındaki ilişki, söz konusu ilişkiye ilişkin düşüncelerini dile getiren ya da bu konuyla ilgili bir yaklaşıma sahip olan bazı isimler çerçevesinde de irdelenmiştir. “*Said Nursi’nin Teolojisinde Gündelik Hayat*” isimli çalışmayı, bu açıdan ele almak mümkündür. Söz konusu çalışmada, Said Nursi’nin Risale-i Nur metinlerindeki teolojik yorumları çerçevesinde gündelik hayatın teolojik kurgusu tartışılmıştır. Bir başka ifadeyle bu çalışma, Said Nursi’nin yaradılışa dair yaklaşımı bağlamında, gündelik hayatın teolojik önemi ve anlamı ifade edilmeye çalışılmıştır.⁸³

Dinin nasıl algılandığı ve bu algılama biçiminin gündelik hayata nasıl yansıdığına ilişkin ele alınan çalışmaların bir kısmı, gençler ve yaşlılar özelinde gerçekleştirilmiştir. Örneğin; hareket noktası dindarlık algısı olan “*Bir Özneleşme Örneği Olarak İstanbul’da Dindar Üniversite Gençliği*” adlı çalışmada, modernleşme sürecinin etkisiyle değişen toplumsal koşullar göz önünde bulundurularak, üniversite okuyan ve kendisini dindar olarak tanımlayan, dolayısıyla dinî bir kimliğe sahip olan gençlerin gündelik yaşamları açısından dinî değerlerin, kuralların ve pratiklerin yeri ve önemi üzerinde durulmuştur.⁸⁴ Yine genç bireylerin dikkate alındığı diğer bir çalışmanın konusu, yüksek seviyede din eğitimi alan ilahiyat fakültesi öğrencilerinin, dini nasıl algıladıkları ve bu algılama biçiminin onların günlük hayatlarına nasıl yansıdığı üzerinedir.⁸⁵ Öte yandan “*Elli ve Üzeri Yaş Grubundaki Üniversite Mezunlarında Dini Hayat*” isimli çalışma ise elli ve üzeri yaş grubundaki üniversite mezunlarının dinî inançla ilgili düşüncelerini, dinî yönelimlerini, dinî bilgilenme ve müracaat yerlerini, dinî ibadetlerle

⁷⁷ Erkan, 2016.

⁷⁸ Akman, 2021.

⁷⁹ Yılmaz ve Akyüz, 2022, s. 26.

⁸⁰ Şen, 2022.

⁸¹ Çelik, 2018.

⁸² Yıldırım, 2022.

⁸³ Bedir, 2011.

⁸⁴ Avcı, 2010.

⁸⁵ Yapıcı ve Zengin, 2003.

ilgili yaklaşımlarını, dinî yasaklarla ilgili tutumlarını, dinin gündelik hayattaki yeri ile önemini, dinî sorumluluk duyma ve yaratıcıya sığınma davranışlarını ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir.⁸⁶

Dinin, toplum içerisinde yerine getirdiği birçok işlevin yanında, tamamlayıcı birtakım toplumsal fonksiyonlarının bulunduğu da ifade edilmektedir. Bu bağlamda dinin, bireysel ve toplumsal kimlik kazanım sürecinde ve özellikle de hızlı sosyal değişimlere maruz kalan birey ya da grupların karşı karşıya kaldıkları kimliğe ilişkin problemlerin belirlenmesi ve çözüme kavuşturulmasındaki tamamlayıcı fonksiyonlarının önemine işaret edilmektedir. Bu önem nedeniyle sosyoloji ve sosyal psikoloji gibi sosyal bilim dalları, kimlik sorunları bağlamında; dini, çalışmalarının konusu yapmaktadırlar.⁸⁷ Bu çalışmalardan biri olan “*Gündelik Hayat, Bireysel Kimlik ve Din: Türkiye’de Başörtüsünü Çıkaran Kadınlar Örneği*” isimli araştırmanın konusu, Türkiye’de başörtüsünü çıkarmak durumunda kalan kadınların, söz konusu durumu nasıl algıladıkları ve değerlendirdikleri, bu sürece ilişkin gelen tepkileri nasıl yorumladıkları ve karşıladıkları, bu sürecin gündelik hayat politikalarını ve bireysel-kimliğe bakan yönünü nasıl etkilediği üzerindedir.⁸⁸ “*Gayrimüslim Gençlerin Kimlik Kurguları*” isimli diğer bir çalışmada, ulus devlet inşası sürecinde Türkiye’de azınlıklar hakkında gerçekleştirilen politika ya da uygulamaların azınlıklar üzerindeki etkileri, onların gündelik hayatta tecrübe ettikleri olay veya durumlar çerçevesinde ele alınmıştır. Özellikle azınlık gençlerin toplumsal yaşama adapte olma veya sosyalleşme süreçleri, dinsel ilişki düzeyleri, gündelik hayatı oluşturan pratikleri, ulusal ve cemaatsel aidiyetleri, onların kimlik stratejileri üzerinden araştırılmıştır. Yine bu araştırma kapsamında kimliğin sürdürülmesi bakımından gündelik hayatta gerçekleştirilen dinsel pratiklerin önemi sorgulanmış ve bu hususta dinsel pratiklere katılımın önemine vurgu yapılmıştır.⁸⁹ Gülsoy tarafından gerçekleştirilen “*Gündelik Yaşamda Yahudi Kimliği İnşası: İstanbul, Kuzguncuk’ta Niteliksel Bir Araştırma (2011-2012)*” adlı çalışma ise Türkiye’de yaşayan Musevilerin, bireysel ve toplumsal kimliklerini gündelik hayatlarında nasıl inşa ettiklerini ve kendileri dışında ötekilere ait kimlikleri nasıl algıladıklarını ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Ayrıca Türkiye’de Yahudi kimliğini etkileyen toplumsal olgular da araştırma kapsamında irdelenmiştir.⁹⁰ “*Müslüman Ermeniler: Muş ve Sason Örneği*” isimli bir başka çalışmada da Muş ve Sason’da yaşayan ve etno-dinsel bir grup olan Müslüman Ermenilerin, dinî ve kültürel hayat pratikleri anlamacı ve yorumlamacı yaklaşımla analiz edilmiştir. Bu çalışma kapsamında Müslüman Ermenilerin, Ermeni olmayanlar tarafından nasıl isimlendirildiği, bu isimlendirmelerin Müslüman Ermeniler tarafından nasıl karşılandığı, bunlara karşı Müslüman Ermenilerin kendilerini nasıl isimlendirdiği, kendilerini hangi etnik gruba ait hissettikleri, kendi dindarlıklarını nasıl tanımladıkları veya gördükleri, popüler dindarlık biçimlerinin neler olduğu, eski gelenek ve kültürlerini yeni dinî kimlikleri ile nasıl sürdürdükleri de ele alınmıştır.⁹¹

Bireyin ya da toplumsal bir grubun dinî inancına ve toplumsal kimliğine ilişkin bilgi veren önemli faktörlerden biri ‘dil’dir. Dil, kültürel ve dinî değerlerin korunarak kuşaktan kuşağa aktarılmasında kullanılan önemli araçlardan biri olarak kabul edilmektedir. Öte yandan dil, sadece toplumsal değerlerin sonraki kuşaklara aktarılmasında değil, aynı zamanda bireylerin, kendilerini, özellikle dini inanç bakımından öteki bireylere ya da gruplara tanıtmaları hususunda oldukça etkili bir unsur olarak kullanılmaktadır. Nitekim “*Dindarlık Göstergesi Olarak Dil/Dil Dindarlığı*” adlı çalışmanın sonuçları, dinin etkili bir unsur olduğunu göstermektedir. Söz konusu çalışma, sosyal ve kültürel bir olgu olarak dil ile toplumsal hayatı birçok açıdan etkileyen din kurumu arasında yakın bir ilişki olduğu ön kabulünden hareketle, gündelik hayatta kullanılan dini içerikli söz, ifade ve kalıpların, dindarlıkla bir ilişkisinin olup olmadığını anlamak üzere gerçekleştirilmiştir. Ayrıca gündelik hayatta kullanılan dinî ifade veya kalıpların, kültürel dindarlıkla ve dilsel alışkanlıklarla (habitus) ne derece ilişkili olduğu da bu çalışma kapsamında ele alınmıştır.⁹²

✓ Modernleşme ve Sekülerleşme

⁸⁶ İnce, 2013.

⁸⁷ Günay, 2012, s. 417-418.

⁸⁸ Yalçı, 2021.

⁸⁹ Erinç Kurban, 2010.

⁹⁰ Gülsoy, 2012.

⁹¹ Ahnas, 2019.

⁹² Odabaşı, 2014.

Modernleşme ya da modernlik ile din arasındaki ilişki, sosyal bilimler literatüründe en fazla tartışılan konular arasında yer almaktadır. Bu tartışmaların bir kısmı, modern toplumlarda, bilimsel bilginin açıklayıcılığı arttıkça dinin açıklayıcı özelliği gerilediği düşüncesinden hareketle, dinin, günlük yaşam üzerindeki etkisi çerçevesinde yapılmaktadır.⁹³ Örneğin “*Yeni Dinselleşme Eğilimleri ve Maneviyat Arayışları*” isimli çalışma, modernleşme süreciyle ortaya çıkan dinî inanca ilişkin yeni eğilimler veya arayışlarla ilgilidir. Bu çalışmada, kutsal ya da manevi değerlere göre gündelik hayatlarına yön veren bireylerin, bu yönelimlerinin nedenleri, böyle bir sürecin hangi koşullara ve arayışlara bağlı olarak şekillendiği, söz konusu yönelimin dinsellik ile seküler yaşam ikiliğinin neresinde bulunduğu ve modernite ile ilişkisi ele alınmıştır.⁹⁴ Bu bağlamda ele alınan diğer bir çalışma, “acaba din hangi anlam, düşünce ve pratiklerle bugün gündelik hayatımızda yer alıyor?” sorusundan hareketle, modernleşme sürecinin, gündelik hayatı hangi açılardan etkilediğini ve ne tür değişikliklere sebep olduğunu, bu sürecin nasıl bir din anlayışı ya da dindarlık ürettiğini tespit etmek amacıyla yapılmıştır.⁹⁵ Kuşakların dikkate alındığı “*Yeni Muhafazakâr Gençlik Kültürü: (İzmir’deki Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma)*” isimli çalışma ise yeni muhafazakâr genç olarak tanımlanan bireylerin yaşam tarzlarını, kültürel ve dinî değer yargılarını, hayatı değerlendirme biçimlerini ya da bakış açılarını ve muhafazakâr kültür bakımından önceki kuşaklardan nasıl farklılaştıklarını ortaya koymaya çalışmıştır.⁹⁶ Modernleşme, değişen toplumsal yapı ve din olgusu bağlamında araştırılan diğer bir konu yaşlılık ve yaşlıların gündelik hayatıdır. Örneğin; “*Değişen Aile Yapısı Bağlamında Yaşlılık Dindarlık İlişkisinin Sosyolojik İncelemesi (Kayseri İli Örneği)*” isimli çalışmada, toplumsal değişim döneminde yaşlılık ile dindarlık ilişkisi temel alınarak, Kayseri Hacı Rukiye Gazioğlu Huzurevi’nde yaşayan yaşlıların dinle olan ilişkileri ile gündelik yaşamları açısından dinî faaliyetlerin yeri ve önemi belirlenmeye çalışılmıştır.⁹⁷

Modernleşme eleştirisi ya da modernleşme sürecinin neden olduğu toplumsal değişimler çerçevesinde gündelik hayat ile din arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmalar da yapılmıştır. Örneğin; “*Gündelik Hayat ve Dinsellik*” adlı çalışmada Subaşı, modernite veya modernlik eleştirisi bağlamında, gündelik hayatın gerçekliğini, bu gerçeklik içerisinde dinin önemini, bir din olarak İslam’ın Türkiye’nin günümüz koşullarındaki konum, etki ve işlevlerini ele almaktadır. Subaşı açısından dinin modernlik bağlamındaki görünümleri, bir yandan toplumsal düzlemde dinselliği, diğer yandan da bireysel düzlemde dindarlığı, yeni bir takım değişken ve unsurlarla karşılaştırmıştır. Dolayısıyla Subaşı’nın “Gündelik Hayat ve Dinsellik” adlı kitabının, söz konusu değişimin yapısal özelliklerini anlamaya yönelik teorik bir çalışma olduğunu özellikle belirtmek gerekir.⁹⁸ Gündelik hayat ve din arasındaki ilişkiyi teorik bir çerçevede ele alan bir başka sosyal bilim insanı Arslan’dır. “*Gündelik Hayatta Din*” başlıklı çalışmasında Arslan, öncelikle gündelik hayat kavramından, gündelik hayat kavram veya konusuna olan akademik ilginin kısa bir tarihçesinden ve din odaklı bir yaklaşımla gündelik hayatı analiz eden çalışmalardan bahsetmiştir. Daha sonra da gündelik hayat ile din veya dinî değerler arasındaki ilişkiyi teorik olarak tartışmıştır. Ayrıca günümüz modern toplumlarında meydana gelen hızlı toplumsal değişim süreci bağlamında, din-toplum ve din-gündelik hayat ilişkilerini irdelemiştir. Sonuç bölümünde ise toplumsal değişim ve sekülerleşme konuları bağlamında gündelik hayat ile din arasındaki ilişkinin araştırılması gerektiğini belirtmiştir.⁹⁹

Modernleşme süreci, Türkiye’de yaşayan hemen her kesimin gündelik hayatını bir şekilde etkilemiştir. Bu süreçten etkilenen kesimlerin başında, muhafazakâr/dindar birey ya da grupların bulunduğu belirtilmektedir. Demirezen tarafından ele alınan “*Türkiye’de Muhafazakâr Kesimin Değişen Hayat Tarzı*” adlı çalışmada, muhafazakâr bireylerin yaşam tarzlarında meydana gelen dönüşüm ele alınmıştır. Söz konusu dönüşüm, özellikle bireylerin tesettür anlayışı ve boş zamanı değerlendirme biçimi üzerinden okunmaya çalışılmıştır. Ayrıca muhafazakâr bireylerin yaşadığı değişim ve dönüşümler, tüketim toplumu, gündelik hayatın metalaşması/metalaştırılması ile estetikleşmesi/estetikleştirilmesi

⁹³ Perşembe, 2003.

⁹⁴ Mirza, 2014.

⁹⁵ Türkyılmaz, 2016.

⁹⁶ Tükel Paker, 2017.

⁹⁷ Öztürk, 2019.

⁹⁸ Subaşı, 2018.

⁹⁹ Arslan, 2016.

bağlamında tartışılmıştır.¹⁰⁰ “*Postmodern Dünyada Din: Yaygınlaşan Dinsellik, Yüzeyselleşen Dindarlık*” adlı bir başka çalışmada ise postmodernizm ile din arasındaki ilişkinin sosyal, kültürel ve siyasi arka planı, Türkiye örneği üzerinden tahlil edilmiştir. Bu kapsamda, postmodern dünyada dinin, bir yandan özgün yaşam tarzlarını, diğer yandan da tüketim gibi gündelik pratikleri nasıl etkilediği tartışılmıştır.¹⁰¹ Bir çeviri çalışması olan “*Tanrı’ya Yer Verme: İşte, Evde ve Eğlencede Yaşayan Din*” isimli çalışmada da ‘Günlük Hayatta Manevi Anlatılar Projesi’nin materyallerinden faydalanmak suretiyle dinin ev, işyeri ve boş zaman boyutlarıyla nasıl ve ne ölçüde kesiştiği ele alınmıştır. Bir başka ifadeyle bu çalışma kapsamında, modern toplumlarda yaşayan bireylerin günlük hayatları açısından dinin veya ‘kutsal’ın yeri ve önemi tartışılmıştır. Bu yer verme veya açma durumu iş, ev ve boş zaman alanları üzerinden analiz edilmiştir.¹⁰²

Modernleşme ya da modernite, dinî kavramları anlam bakımından etkilemekte ve bu çerçevede birtakım değişim ve dönüşüm sürecinin yaşanmasına neden olmaktadır. Söz konusu değişim veya dönüşüm süreci, bu sürece neden olan sosyo-kültürel faktörler ve bunların meydana geldiği toplumsal koşullar sosyologlar tarafından incelenmektedir. “*Mahremiyetin Dinler Bağlamında Analizi: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam Üzerinden Sosyolojik Bir Çözümleme Denemesi*” isimli çalışmayı bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Bu çalışma, aynı zamanda dinî inançla ilişkili bir yönü de olduğu ifade edilen mahremiyet olgusunun, gündelik hayata yansıyan ve modernleşme süreciyle birlikte değişen anlamını ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Fenomenolojik din teorisi ve sembolik etkileşimcilik teorileriyle temellendirilen çalışmanın gündelik hayat çerçevesinde temel problemi şöyle ifade edilmiştir; “mahremiyet kavramı modern süreçler içerisinde hangi toplumsal şartlar altında değişime ve dönüşüme uğramıştır ve modernite, mahremiyeti din alanından gündelik hayata alıp onu hangi sebeplerle ‘tercih’ haline getirmiştir?” Bu sorudan hareketle Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinlerinin mahremiyet anlayışları ve bu anlayışın modernite çerçevesinde dönüşümü teorik bir çerçevede ele alınmıştır.¹⁰³ Meriç’in “*Gündelik Hayat ve Fetvalar*” isimli çalışmasında ise İstanbul Müftülüğü ‘fetva birimine’ telefonla gelen sorulardan hareketle, gündelik hayattaki dinle ilişkili konu veya durumlar açığa çıkartılmaya çalışılmıştır. Bu çaba sonucunda, bireylerin gündelik hayatlarında görünür olan dindarlık veya dinî davranma biçimlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Ayrıca modernleşme süreciyle birlikte gündelik hayatta meydana gelen toplumsal değişimlerin, dinî davranışları nasıl dönüştürdüğü, dinî değer ve sembollerin anlam bakımından değişim yaşayıp yaşamadıkları veya anlam kaybına uğrayıp uğramadıkları, bu çalışma kapsamında ele alınmıştır.¹⁰⁴

Modern sanayi toplumlarında dinî inançların ve pratiklerin toplumsal önemlerini yitirmelerine ve toplumsal yaşamda geleneksel etkisi azalan dindarlık eğilimlerinin ortaya çıkmasına neden olan sekülerleşme¹⁰⁵ olgusu, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de toplumsal birçok alanda görünür olmuş, temel toplumsal kurumlar düzeyinde değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Bu durum, başta sosyologlar olmak üzere, toplumsal değişimi araştıran ve bu bağlamda analizler yapan sosyal bilimcilerin dikkatini çekmiştir. Nitekim sekülerleşme sürecini ve bu sürecin doğurduğu sonuçları dikkate alan birçok çalışmanın varlığı, bunun bir göstergesidir. Bu çalışmalardan biri “*Türkiye’de Gündelik Hayatın Tanziminde Din ve Sekülerizm*” adlı araştırmadır. Söz konusu araştırmada, dinin veya dinî değerlerin etkisiyle şekillenen geleneksel mahalle hayatı ile modernleşme süreciyle birlikte daha çok yaşam tarzına ya da gelir seviyesine göre şekillenen mahallelerde yaşanan gündelik hayat karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmiştir.¹⁰⁶ “*Bölünmüş Bilinç: Gündelik Hayatı Din-Dünya Ayrımı Bağlamında Okumak*” adlı çalışmada ise Bilgin, 2000’li yılların başından itibaren sıkça gündeme gelen “Türkiye dindarlaşıyor mu?” sorusundan hareketle, Türk toplumunun bilinç düzeyi bağlamında dünyevileşme sürecini ele almış ve bu sürecin gündelik hayattaki görünümüne odaklanmıştır.¹⁰⁷

¹⁰⁰ Demirezen, 2016.

¹⁰¹ Özbolat, 2017.

¹⁰² İnan, 2012.

¹⁰³ Ayar Karakaş, 2022.

¹⁰⁴ Meriç, 2004.

¹⁰⁵ Marshall, 2009, s. 645.

¹⁰⁶ Çetin, 2014.

¹⁰⁷ Bilgin, 2009.

Sekülerleşme olgusu bağlamında ele alınan çalışmalardan bir diğeri de “*Türkiye’de Seküler ve Dini Hayat Tarzlarına Dayalı Toplumsal ve Siyasal Kutuplaşmaların Gündelik Rutinler ve Etkileşimler Bağlamında Sosyolojik Analizi*” isimli araştırmadır. Bu araştırmada, Türkiye’de ‘cumhuriyetçi-laik’ ve ‘muhafazakâr-dindar’ kimlik eksenleri arasındaki seküler ve dinî hayat tarzlarına dayalı farklılıkların gündelik hayattaki görünümüne odaklanılmış ve bu kapsamda analizler yapılmıştır.¹⁰⁸ “*Sokağı Büyülemek: Gündelik Hayatın Seküler Temelleri Üzerine Bir Soruşturma*” çalışmada ise gündelik hayatın seküler temelleri, sekülerizm, modernleşme, rasyonalite ve dinsel kavramları üzerinden tartışılmak suretiyle, gündelik hayatı dönüştürme fikri ya da yazarın ifadesiyle “sokağı büyüleme faaliyeti” sorgulanmıştır. Bu sorgulama, daha çok gündelik hayatı dönüştürme hususunda önemli bir aktör olarak ifade edilen İslamcılık ideolojisinin tartışılması üzerinden gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁹ Din ile sekülerleşme bağlamında gündelik hayatı konu edinen diğeri bir çalışma, kendilerini dindar olarak tanımlayan bireylerin, böyle bir tanımlama için neleri dikkate aldıklarını, toplumsal değişim ve dönüşümün etkisiyle dini nasıl algıladıklarını, gündelik hayatta gerçekleştirilen dinî pratiklerde yaşanan dönüşümün bireyler üzerindeki etkilerini ve bu bağlamda sekülerleşmenin Türkiye’deki boyutlarını tespit etmek amacıyla yapılmıştır.¹¹⁰ “*Adıyaman Kırsal Aleviliğinde Seküler Eğilimler*” isimli çalışmada da ‘cem erkânı/semah’, ‘musahiplik’, ‘düşkünlük kurumu’, ‘ad verme geleneği’ ve ‘niyazlık/çırallık geleneği’ gibi Alevi Bektaşî kültürü açısından oldukça önemli beş ritüelin gündelik hayattaki görünür olma durumları ile gündelik hayatı hangi açılardan etkiledikleri araştırılmış, ayrıca yörede yaşayan bireyler ve gruplar açısından dinî bir temsil olduğu düşünülen “Atatürk” tasavvuru betimlenmeye çalışılmıştır.¹¹¹

Sosyal bilimler içinde Türk modernleşme sürecine ve sekülerleşme olgusuna ilişkin birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları, söz konusu süreç içinde kadın ve erkeklerin nasıl konumlandırıldığını irdelemekte ya da toplumsal cinsiyet bağlamında gündelik pratiklere odaklanmaktadır. Örneğin “*Türk Toplumunda Sekülerleşme ve Toplumsal Cinsiyet: Beden Odaklı Gündelik Yaşam Pratikleri Üzerine Bir Araştırma*” adlı çalışmada din, sekülerleşme ve toplumsal cinsiyet olguları çerçevesinde, Türk toplumunda kadınlar ile erkeklerin dinsel ve sekülerleşme ikiliği arasında beden odaklı gündelik pratiklere yaklaşımları ne yöndedir? Beden odaklı gündelik pratikler bağlamında kadınların ve erkeklerin benzeştiği ve farklılaştığı konular nelerdir? sorularının cevapları aranmıştır.¹¹² “*Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadınların Erillik Algısı ve Din İlişkisi: Ankara Örneği*” isimli diğeri bir çalışmada ise dinsel toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında, başta aile içi toplumsal cinsiyet rolleri olmak üzere, gündelik yaşamdaki toplumsal cinsiyet rolleri ve kadınların erillik algıları ele alınmıştır.¹¹³

✓ Tüketim Toplumu

Modern toplumları tanımlamak için kullanılan kavramların başında tüketim toplumu terimi gelmektedir. Zira günümüz toplumlarında yaşayan bireylerin gündelik hayatını kapsayan veya gündelik hayatın işleyişini etkileyen temel uğraşlardan biri, tüketim davranışlarıdır. Öte yandan gündelik hayatın diğeri pratiklerinde olduğu gibi tüketim alışkanlıklarını veya davranışlarını etkileyen ya da belirleyen faktörlerin başında dinî değerler gelmektedir.¹¹⁴ Bu bakımdan gündelik hayatı araştırma konusu yapan çalışmaların bir kısmı, dinî değerler ile tüketim alışkanlıkları ya da tüketim davranışları arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Bu çalışmalardan biri, Erkan tarafından ele alınan “*Gençlerde Tüketim ve Din*” başlıklı çalışmadır. Bu çalışmasında Erkan, tüketim alışkanlıkları ile dinî değerler arasındaki ilişkiyi, genç bireyler düzleminde tartışmıştır. Diğeri bir deyişle Erkan, Müslüman gençlerin günlük pratikleri arasında yer alan tüketim davranışlarına odaklanarak, söz konusu davranışlar ile din ve dindarlık arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir.¹¹⁵ “*Bir Meleke (Habitus) Olarak Dindarların Tüketim Davranışları*” isimli çalışma kapsamında ise tüketim davranışlarını etkileyen ana unsurlardan birinin

¹⁰⁸ Ünal, 2013.

¹⁰⁹ Doğan, 2012.

¹¹⁰ Alparslan, 2019

¹¹¹ Tanrıverdi, 2020.

¹¹² Tunç, 2021.

¹¹³ Taşkın Demiralay, 2021.

¹¹⁴ Demirzen, 2010, s. 97-98.

¹¹⁵ Erkan, 2018.

din olduğu varsayımından hareketle, orta ve alt toplumsal tabakalarda yer alan ve kendini dindar olarak tanımlayan bireylerin gündelik hayatlarında tüketim davranışlarının nasıl ve ne düzeyde ortaya çıktığı, modern tüketim kültürünü yaşam tarzlarında ne ölçüde yansıttıkları araştırılmıştır.¹¹⁶ Yine Bourdieu'nün 'habitus' kavramsallaştırmasının anahtar bir kavram olarak kullanıldığı bir başka çalışmada da tüketimin sınıfsal boyutuna odaklanılmış ve orta sınıf dindar bireylerin tüketim alışkanlıkları veya pratikleri analiz edilmiştir.¹¹⁷

Din, dindarlık ve tüketim davranışları arasındaki ilişki "*Tüketici Dindarlığı ve Alışveriş Tutumu Üzerine Bir İnceleme*" isimli çalışmada da analiz edilmiştir. Bu çalışmanın ana problemi Barak tarafından şöyle ifade edilmiştir; "gıda ve kıyafet gibi zaruri ihtiyaçlardan eğlence ve tatil gibi bazen lüks kabul edilen tüketim tutumu ve tercihleriyle dindarlık arasında nasıl bir ilişki vardır?" Dolayısıyla bu çalışmada, dindarlığın, tüketici tutum ve davranışları üzerinde etkili olup olmadığı anlaşılmasına çalışılmıştır.¹¹⁸ Diğer bir çalışmada ise tüketim davranışları ile din veya dinî değerler arasındaki etkileşimin, dindar bireylerin gündelik hayatına ve genel olarak toplumsal yapıya nasıl yansıdığı ele alınmıştır. Bu bağlamda tüketim toplumunda dinî değerler ile sembollerin kazandığı yeni anlamlar üzerinde durulmuş ve dinî hassasiyetlerin tüketim değerleriyle karşılaştığı noktada nasıl bir sentezin ortaya çıktığı da sorgulanmıştır.¹¹⁹ "*Muhafazakârlık İnanç ve Değerlerinin Tüketime Etkisi*" isimli çalışma da, tüketim kültürü ve tüketim toplumu kavramsallaştırmalarından hareketle, dindar muhafazakâr bireylerin tatil tercihlerini, helal gıda, sosyalleşme mekânları ve alışveriş tercihleri bağlamında tüketim pratiklerini ele alan bir kapsama sahiptir.¹²⁰ Tüketim kültürü çerçevesinde, lüks tesettür tasarım moda evi müşterisi olan muhafazakâr kadınların dikkate alındığı başka bir çalışmada ise muhafazakârlık anlayışı ile tüketim davranışları arasındaki ilişki analiz edilmiş ve gösterişçi lüks tüketim eğilimleri irdelenmiştir.¹²¹ Bir yaşam tarzı göstergesi olarak tüketimin, yine dindar birey veya gruplar için ne anlama geldiğinin tartışıldığı diğer bir çalışmada da postmodern tüketim anlayışı karşısında dindarların, gerek bireysel gerekse sosyal açıdan ortaya koydukları davranışlar ve yaşam tarzları incelenmiştir.¹²² "*Muhafazakâr Tüketim: Türkiye'de Muhafazakârlığın Tüketim Eksenli Dönüşüm Dinamikleri*" isimli çalışma ise Türkiye'de yaşanan tüketim toplumuna geçiş sürecini, bu sürecin dindar/muhafazakâr kesimi nasıl ve daha çok hangi açılardan dönüştürdüğünü, tüketim toplumuna uyum sağlama çabasında olan dindarların/muhafazakârların giyim, eğlence ve boş zaman alışkanlıkları ile bu alışkanlıklarda meydana gelen değişimleri analiz etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir.¹²³

Tüketim, herhangi bir ihtiyacı giderme alışkanlığı veya davranışı olmaktan öte, bireylerin veya toplumların kendilerini ifade ettikleri bir kültür haline gelmiştir. Bu nedenle tüketim kültürü terimini veya olgusunu dikkate almak suretiyle araştırmalar yapılmaktadır. Söz konusu yaklaşımla ele alınan "*Tüketim Kültürü ve Din*" başlıklı çalışmanın konusu, tüketim davranışlarının temelleri, tüketim süreci ile bu süreci etkileyen faktörler, İslam dinin tüketim davranışına olan yaklaşımı ve bu yaklaşımın, Konya ve İzmir'de yaşayan bireyler özelinde, gündelik hayata nasıl yansıdığı üzerinedir.¹²⁴ Gündelik hayatın temel pratiklerden biri olan yemek süreci de tüketim kültürü ya da alışkanlıkları çerçevesinde incelenmiştir. Yemek, içerdiği dinî ve kültürel kodlar nedeniyle bireyler veya toplumlar için fiziksel ihtiyacı gideren bir şey olmaktan öte, farklı anlamlara sahiptir. Bu nedenle sosyal bilimciler, yemek alışkanlıklarını veya yemek kültürünü araştırma konusu olarak belirlemiş ve çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalardan biri olan "*Yemek ve Din: Yemeğin Dini Simgesel Anlamları Üzerine Bir İnceleme*" isimli çalışmanın konusu, dinin ya da dinî değerlerin, toplumların veya toplumsal grupların yemek kültürüne yön verdiği varsayımından hareketle, bireylerin yemek/gıda tercihlerini nasıl etkilediği üzerinedir. Diğer bir ifadeyle bu çalışma kapsamında İslam dini özelinde besinlerle ilgili Kur'an-ı Kerim ve hadislerde yer alan bilgi ya da ifadelerden hareketle dinin, yemek kültürü ile beslenme pratikleri

¹¹⁶ Atakan, 2021.

¹¹⁷ Özbolat, 2015.

¹¹⁸ Barak, 2021.

¹¹⁹ Pişkin, 2014.

¹²⁰ Aydoğan, 2018.

¹²¹ Topay, 2019.

¹²² Sungur, 2016.

¹²³ Baltacı, 2019.

¹²⁴ Köroğlu, 2009.

üzerindeki şekillendirici etkisi araştırılmıştır.¹²⁵ Bir başka çalışmada ise Müslüman, Hristiyan ve Yahudi dinlerine mensup bireylerin günlük yemek alışkanlıkları, yemek eksenli ritüelleri, kutlamaları, özel gün ve geceleri incelenmiş, söz konusu dinlere mensup bireylerin yemek kültürü bağlamında oluşturdukları etkileşimler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda dinî inanç hassasiyeti bağlamında, bireylerin beslenme alışkanlıkları bakımından sosyal çevrelerinden etkilenip etkilemedikleri, ıstakoz ve midye gibi marjinal gıda olarak ifade edilen bazı deniz ürünlerinin tüketiminde hassas davranıp davranmadıkları, tüketilen herhangi bir ürünün seçimi ile dinî inanç arasında bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Böyle bir çalışma neticesinde dinî inanç ile gündelik hayatın önemli bir bileşeni olan mutfak ya da yemek kültürü arasındaki ilişki düzeyi tespit edilmeye çalışılmıştır.¹²⁶ Tüketim alışkanlıklarının dikkate alındığı bir başka çalışmada da helal gıda meselesi tartışılmıştır. Helal gıdanın, bir tüketim nesnesi olmaktan öte, İslami hareketle birlikte yaşanan dönüşümün bir sonucu olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla çalışmada, İslami hareket nedeniyle gündelik hayatta meydana gelen dönüşümün bir görüntüsü, tüketim ve helal gıda olgusu bağlamında ortaya konulmaya çalışılmıştır.¹²⁷

Tüketim alışkanlıklarını veya davranışlarını, dinî bir kavram olarak kabul edilen ‘israf’ terimi bağlamında ele alan çalışmalar da bulunmaktadır. Nitekim “*Tüketim, Din ve İsraf; Genç Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenleri Üzerine Bir Değerlendirme (Bingöl Örneği)*” isimli çalışmada, genç Din Kültürü dersi öğretmenlerinin tüketim alışkanlıkları, tüketimle ilgili dinî değer veya kaidelerin tüketim alışkanlıklarına ve dolayısıyla gündelik hayatlarına nasıl yansıdığı, israf olgusu bağlamında araştırılmıştır.¹²⁸ “*Bir Tüketim Pratiği Olarak Hane Halkının İsraf Davranışlarının Sosyolojik Analizi*” isimli diğer bir çalışmanın konusu ise; hane halkı düzeyinde evlerde gerçekleşen gıda israfı, bireylerin gündelik gıda pratiklerinin bir sonucu olarak nasıl ortaya çıkmaktadır? sorusu üzerine şekillenmiştir. Bu sorgulamadan maksat; gündelik hayatta bireylerin, rutin gıda pratikleri aracılığıyla, evlerde gerçekleşen gıda israfı olgusunu nasıl tecrübe ettiklerini veya deneyimlediklerini anlamaktır.¹²⁹

Modernleşme ve teknolojik gelişmeler sonucunda kalkınmış toplumlarda bireysel tüketim, temel ihtiyaçların ötesine geçmiş ve gereğinden fazla tüketim dünyanın ekolojik ve sosyal dengesini tehdit eden çevresel sorunlara neden olmuştur. Bu durum, tüketimin egemen olduğu toplumlarda ekolojik çevre ile tüketim ilişkisini ele alan çalışmaların ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede ele alınan çalışmalardan biri olan “*Çevreci Tüketim Davranışının Değer-İnanç-Norm Teorisi Kapsamında İncelenmesi*” adlı çalışma, tüketici bireylerin çevreci tüketim tarzını benimsemeleri hususunda belirleyici ya da etkili olan bireysel değer, inanç ve normların oynadığı roller nelerdir? sorusu üzerine kurgulanmıştır. Bu sorudan hareketle; din ve kültür gibi birtakım değerlerden beslenen bireysel normların, gündelik hayattaki çevreci tüketim davranışları üzerindeki etkisi ele alınmıştır.¹³⁰

✓ Modern Dünyada Medya

Günümüz toplumlarında medya, bireysel ve toplumsal yaşamın önemli bir parçası haline gelmiştir. Öyle ki; modern dünyanın yeni iletişim ağı olan sosyal medya, bireylerin sosyalleşmelerinden herhangi bir konu veya dünyanın herhangi bir köşesinde meydana gelen olay hakkında bilgi sahibi olunmasına kadar, birçok hususta etkili bir unsur olarak kullanılmaktadır. Öte yandan sosyal medya aracılığıyla birey ile sosyal çevresi arasındaki iletişimin yönü değişmiş ve sanal bir iletişim alanında sanal bir kimlik oluşmuştur. Bütün bu oluşum ve gelişmelerin sonucunda sosyal bilim insanları, yeni bir araştırma konusu olarak sosyal medyayı, sanal âlemde oluşan toplumsal kimlikler ile bu âlemde yaşanan durumları araştırmaya başlamışlardır. Örneğin; “*Sosyal Medya Pratiklerinde İslami Kimlik Temsilleri*” adlı çalışma ile sosyal medya ortamlarında etkileşim halinde olan bireylerin ya da grupların, kendi amaç ve istekleri doğrultusunda inşa ettikleri ‘imaj’lar vasıtasıyla dinî kimliklerini nasıl ve hangi unsurları kullanarak temsil ettikleri araştırılmıştır.¹³¹ Dinî kimliklerin sosyal medya ortamlarında temsil edilme biçiminin ele alındığı bir başka çalışma ise “*Dini Kimliklerin Sosyal Medyada Akışkanlaşması: Siber-*

¹²⁵ Gürhan, 2017.

¹²⁶ Taşkın, 2020.

¹²⁷ Parlak, 2014.

¹²⁸ Tunç, 2019.

¹²⁹ Ay, 2021.

¹³⁰ Tuğer, 2018.

¹³¹ Evren, 2013.

Etnografik Bir Araştırma” isimli çalışmadır. Bu çalışmanın başlıca ilgi alanını, toplumsal ve dinî kimliğin, dijitalleşme süreciyle hangi aşamalardan geçtiği; toplumsal hayatı birçok açıdan etkileyen dinin ya da dinî kimliğin, sosyal medya mecralarında hangi temalar vasıtasıyla temsil edildiği; sosyal medya ile din arasındaki etkileşimin, daha çok hangi konular bağlamında ele alınması gerektiği ve sıradan sosyal medya kullanıcılarının, gündelik hayatlarında dindarlıklarını nasıl deneyimledikleri oluşturmaktadır.¹³² “*Sosyal Medya Mecralarında Mahremiyet Anlayışının Dönüşümü*” isimli çalışmada ise sosyal medya, "mahremiyetin sınırlarını aşındırması" bağlamında ele alınmıştır. Bu kapsamda ev içi yaşantının her türlü görünümü, aileye özel bilgiler, yer ve durum bildirimleri, bireylere ait önemli bilgiler, bireysel beğeni ve aile özelinde veya bireysel tatillere ilişkin bildirimler, araştırmanın amacı doğrultusunda tartışılmış ve mahremiyetin dönüşümü bağlamında analiz edilmiştir.¹³³ Sosyal medya mecralarının dikkate alındığı diğer bir çalışmada da “sosyal medyadaki dinî içerikli paylaşımlar bireylerin dinî duygu, düşünce ve gündelik dinî pratiklerini etkilemekte midir?” sorusundan hareketle; dinî içerikli sosyal medya paylaşımlarına karşı bireylerin nasıl bir tutum içinde oldukları, bu paylaşımların bireylerin dinî inançlarına ilişkin bilgi edinme süreçlerindeki rolü, bireylerin dinî duygu, düşünce ve gündelik hayatlarında gerçekleştirdikleri davranış ya da eylemleri üzerindeki etkisi incelenmiştir.¹³⁴

Gündelik hayatın hemen her alanında bir şekilde varlık gösteren sosyal medyayı toplumsal ölçekte en fazla kullanan kesimin gençler olduğu bilinmektedir. Bu nedenle gençlik ile sosyal medya ilişkisi, bu alanda dinin görünürlüğü, birçok sosyal bilim disiplini tarafından araştırılmalı ve anlaşılmalıdır.¹³⁵ Böyle bir anlayıştan hareketle ele alınan çalışmalardan biri, “*Gösteri Toplumunun Üniversite Gençliğinin Dini Hayatı Üzerindeki Etkisi: Afyon Kocatepe Üniversitesi Örneği*” isimli çalışmadır. Bu çalışma, toplumların etrafını çepeçevre kuşatan televizyon, sosyal medya, telefon ve metaverse gibi gösteri dünyasının, gençlerin gündelik hayatlarını, daha özeldir ise dinî yaşantılarını hangi açılardan etkilediğini ve ne tür değişimlere neden olduğunu ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Gösteri ve gösteriş kavramları bağlamında üniversite gençliğinin bireysel, toplumsal, kültürel ve dinî konulardaki fikirleri irdelenmiş, gündelik hayatlarında kullandıkları semboller, gittikleri mekânlar, sosyal medyada görünür olma durumları, tüketim alışkanlıkları ele alınmış ve bu konular çerçevesinde yaşadıkları değişim ve dönüşümler araştırılmıştır.¹³⁶ “*Kişilerarası Gönüllü Dijital Gözetim ve Gençlik: Gündelik İlişkilere Yansımaları Bağlamında Siyasal ve Dinsel Kimliklerin İfşası*” adlı çalışmada ise dijitalleşme süreciyle ortaya çıkan sosyal medya ortamlarında genç bireylerin siyasal ve dinsel kimliklerine ya da siyasal ve dinî konulara dair bilgi paylaşımlarına, bireyler arası gözetleme faaliyetine yükledikleri anlamlara, söz konusu anlamların gündelik hayatın belirli alanlarındaki ilişki biçimlerine nasıl yansıdığına odaklanılmış ve elde edilen verilere dayanılarak analizler yapılmıştır.¹³⁷ Öte yandan bir başka çalışmada da 65 yaş üstü bireylerin anlam arayışlarında ve karşılaştıkları anlam krizinin çözümünde, sosyal medyanın nasıl bir rol oynadığı tartışılmıştır. Dolayısıyla çalışmanın odağında; yaşlıların sosyal medya etkileşimleri ile gündelik hayat pratikleri arasındaki ilişki, gündelik hayatlarında dine ya da dinî değerlere önem veren yaşlıların sosyal medya paylaşımlarındaki din ve siyaset kaynaklı paylaşımları bağlamında din ile siyaset kurumunun, yaşlıların sosyal medya paylaşımlarını ne şekilde yönlendirdiği bulunmaktadır.

Gündelik hayat ile din ilişkisi, medyanın en çok tercih edilen formlarından bir olan televizyon temel alınarak da araştırılmıştır. “*Televizyon Üzerinden Dindar/Mütedeyyin Kadınları Anlamak: Dindar Kadınların Televizyonu Alımlama ve Kullanım Biçimleri*” isimli çalışma, söz konusu araştırmalardan biridir. Bu çalışma, Türkiye’de yaşayan ve kendini dindar olarak tanımlayan kadınların gündelik hayatları ile televizyon içeriklerinin kesişme ve ayrışma noktalarını, bir başka ifadeyle televizyonun gündelik hayatlarını nasıl etkilediğini, iman ettikleri dinin değerlerinin televizyon ile kurdukları ilişkide ne ölçüde belirleyici olduğunu tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir.¹³⁸ “*Televizyondaki İslam ve Gündelik Hayatın Siyaseti*” adlı çalışmada ise televizyonda İslami imaj ile hikâyelerin sunumunda

¹³² Dereli, 2018.

¹³³ Aydın, 2014.

¹³⁴ Bildik, 2019.

¹³⁵ Babacan, 2016, s. 23-25.

¹³⁶ Güneş, 2022.

¹³⁷ Ünal, 2017.

¹³⁸ Karagöz, 2022.

ayrıcalıklı bir yer edinen İslami içerikli diziler analiz edilmiş ve bu dizilerin, onları takip eden bireylerin günlük hayatlarını hangi açılardan etkilediği irdelenmiştir. Bir başka ifadeyle, belli bir düzeyde İslami duyarlılığa sahip olan Televizyon kanallarındaki İslami içerikli dizilere ve bunların izleyicilerine odaklanmak suretiyle, metin düzeyinde İslam’ın sunuluş biçimi, İslami bakış açısının ve söylemin hikâyelerle nasıl kurgulandığı, söz konusu dizilerde verilen mesajlara ilişkin izleyicilerin ne düşündükleri, bu mesajların izleyiciler tarafından gündelik hayatlarına yansıyan siyasal argümanlar olarak nasıl formüle edildiği ve söz konusu izleyicilerin hem kendilerini hem de öteki bireyleri nasıl konumlandıkları tartışılmıştır.¹³⁹

✓ Kentsel Yaşam ve Mekânın Kullanımı

Bireylerin dünya kurma girişimlerinde stratejik fonksiyonları yerine getiren din fenomeni,¹⁴⁰ bireyler ya da gruplar tarafından oluşturulan kentleri de birçok açıdan etkilemektedir. Kent (Şehir), belli bir mekân üzerinde ve belli bir mimari anlayıştan hareketle yapılaşmış, sosyal, kültürel ve ekonomik hususlarda önemli oranlarda kurumsallaşmış, bu kurumsallaşma ve temel hizmetler çerçevesinde kırsal alanlardan farklılaşan bir yerleşim birimidir. Bu yerleşim biriminin kuruluşunda veya kent kapsamında yer alan yerleşke ya da mekânların tasarlanmasında ve işleyişinde dinin belirgin bir rolünden söz edilmektedir. Öte yandan kent ve çevresinde oluşan toplumsal hayatın da dinî değerlerin değişim veya dönüşüm yaşamasına neden olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla din veya dinî değerler, bir mekân olarak kentleri; kent kapsamında meydana gelen toplumsal hayatta oluşan bireyler arası ilişki veya etkileşimi ve dinî yaşam biçimini etkilemektedir.¹⁴¹ Günümüzde bu durum, sosyolojik birçok çalışmanın konusu haline gelmiştir. Bu bağlamda değerlendirilebilecek “*Gündelik Hayatta Muhafazakârlık: Çırpıcı Parkı Kullanımları Üzerine Sosyolojik Bir Analiz*” isimli çalışmada, kentsel bir mekân ile belli başlı kültürel kimlikler arasındaki etkileşim araştırılmıştır. Daha geniş bir ifadeyle bu çalışma, ‘muhafazakâr’ bir kimlikle tanımlanan Çırpıcı şehir parkına gelen, dindar ya da muhafazakâr oldukları düşünülen, bireylerin kullanım pratikleri ile söz konusu parkın farklı bölümlerini kullanan bireylerin ya da sosyal grupların karşılıklı ilişkilerini anlamak ve açıklamak üzere gerçekleştirilmiştir.¹⁴²

Kent ya da mekân ile birey arasındaki ilişki ve etkileşimi konu edinen bir başka çalışma, “*Radikal İslamcı Muhalefetten İslamcı Hegemonyaya Geçiş Sürecinde Muhafazakârlığın Toplumsal Mekânında Dönüşümler: Sultanbeyli Örneği*” isimli çalışmadır. Söz konusu çalışmada, İslamcı siyasetin muhalefetten iktidara geçişi sürecinde kentlerin yaşadığı değişim ya da dönüşüm, geçmişten bugüne İslamcı siyasi partilerin etkin olduğu Sultanbeyli örneklemini üzerinden okunmaya çalışılmıştır. Bu geçiş sürecinde yaşananlar, kentler ile bireysel ve sosyal yaşantıda meydana gelen değişimler, özellikle toplumsal mekân, sivil toplum ve gündelik hayat pratikleri üzerinden analiz edilmiştir.¹⁴³ Teorik altyapısı Henri Lefebvre’in mekân ve gündelik hayat üzerine yaptığı kuramsal çalışmalara göre şekillenen “*Muhafazakârlık ve Neoliberalizm Kısacasında Yeni Bir Kültürün Doğuşu: Başakşehirli Olmak*” adlı bir başka çalışmada da İstanbul’un özellikle dindar ya da muhafazakâr kesimleri açısından modern yaşam alanlarından birisi olarak ifade edilen Başakşehir’in mekânsal olarak yıllar içerisinde geçirdiği dönüşümler ve burada yaşamını sürdüren birey ya da toplumsal grupların gündelik hayatlarında meydana gelen değişimler sonucunda ortaya çıkan yeni yaşam tarzları incelenmiştir.¹⁴⁴ Yine kent ya da mekân ve gündelik hayat bağlamında ele alınan diğer bir çalışmada ise Fatih-Çarşamba semti özelinde dinî bir cemaatin, kutsallaştırmaya ilişkin pratikleri dikkate alınarak, kent mekânını ve gündelik hayatı nasıl inşa ettiği ya da kurguladığı incelenmiştir. Bir başka ifadeyle sosyal ve kültürel birtakım özellikleri de bünyesinde barındıran dinî bir cemaatin, kent içinde mekânsal ve gündelik hayat pratiklerini nasıl geliştirdiği ve düzenlediği araştırılmıştır. Bu kapsamda modern mimarlık uygulamaları yardımıyla ne tür kutsallıklar üretildiği ya da var olan mekânlara nasıl kutsallık atfedildiği, kutsal ve dünyevilik arasında nasıl bir ilişki kurulduğu irdelenmiştir.¹⁴⁵ Bir kentsel yerleşim birimi olarak Fatih ve Başakşehir’in birlikte ele alındığı çalışmada ise 21. yüzyılda toplumsal ve siyasal düzlemde gelişen

¹³⁹ Enneli, 2010.

¹⁴⁰ Berger, 2015, s. 88.

¹⁴¹ Yıldırım, 2014.

¹⁴² Cansel Ünveren, 2019.

¹⁴³ Dalka, 2017.

¹⁴⁴ Dokumacı, 2020.

¹⁴⁵ Tuba Kara, 2019.

muhafazakârların iktidar deneyiminin, kentli muhafazakârların habitus dönüşümünü nasıl etkilediği analiz edilmiştir. Bu çerçevede, Fatih ve Başakşehir yaşam alanlarındaki gündelik hayat derinlemesine incelenerek, söz konusu dönüşümü karşılayan veya neden olan dinamikler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.¹⁴⁶

Bireylerin veya toplumların hayatlarını sürdürebilmek için oluşturdukları mekânlar, tarihin her döneminde o dönemin koşullarına göre değişik işlevleri üstlenmişlerdir. Yerleşim birimlerinde inşa edilen mescit veya cami gibi dinî mekânlar da bireysel ve toplumsal yaşam için oldukça önemli birtakım işlevleri yerine getirdiği ifade edilmektedir. Bu önem nedeniyle sosyolojik çalışmalar, toplumsal yaşamın veya gündelik hayatın işleyişi bağlamında, mescit veya cami gibi dinî mekânların üstlendikleri işlevleri araştırmaktadırlar. Örneğin bu kapsamda yürütülen bir çalışmada hem kutsal hem de dünyevi yönü olan camilerin, gündelik hayatın işleyişinde nasıl bir rolü vardır? sorusundan hareketle, bir mekân olarak camilerin, toplumsal yaşamdaki yeri ve önemi tartışılmıştır.¹⁴⁷ “*Kur'an ve Sünnete Göre Mescidin Fonksiyonları*” isimli çalışmada ise İslam dinini çağrıştıran mescitlerin, Müslüman bireylerin toplumsal yaşamlarını veya gündelik hayatlarını belirgin bir şekilde etkileyen ibadet ve eğitim konuları açısından yüklendiği işlevler değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler, konuyla doğrudan bağlantılı rivayetler üzerinden yapılmış ve mescit kültürünün taşıdığı önemli işlevlerden birinin, dinin ya da dinî değerlerin bireysel ve toplumsal hayata yön vermesini sağlayan eğitim-öğretim sürecindeki rolü dile getirilmiştir.¹⁴⁸ “*Mekânın Üretimi: Hz. Muhammed Dönemi Medine’de Gündelik Hayat*” başlıklı çalışmada da Hz. Muhammed ve Müslümanların Mekke’den hicret ederek, Yesrib ismiyle bilinen Medine’ye gelmeleriyle ortaya çıkan Mescid-i Nebevi gibi mekânsal üretim süreci ve bu sürecin gündelik hayatı hangi açılardan etkilediği incelenmiştir.¹⁴⁹ Kamacı tarafından gerçekleştirilen “*Hz. Peygamber’in Mescid-i Nebevi’deki Günlük Hayatı*” adlı çalışmada ise hem Mescid-i Nebevi’de yaşananlar üzerinden Hz. Muhammed’in hayatı hem de söz konusu mescidin yerine getirdiği fonksiyonlar ifade edilmiştir.¹⁵⁰

Köyden kente, kasabadan metropole çok farklı yerleşme biçim ve deneyimlerinden geçen bireyler, bu deneyimlerine uygun mekânsal bir kültür ve anlayış tesis etmişlerdir.¹⁵¹ Bu durum, sosyal bilim çalışmalarına da yansımış ve mekâna ilişkin çok farklı çalışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mekân kimliği, mekân algısı, mekâna aidiyet, mekânda yaşayanların sosyal ve etnik yapısı gibi konular, sosyal bilim insanları tarafından araştırılmakta ve tartışılmaktadır.¹⁵² Bu bağlamda yürütülen çalışmalar, ayrıca dinî inanca da odaklanmak suretiyle, birey, dinî inanç ve mekân üçlüsü arasındaki ilişkiyi analiz edebilmektedir. Harbelioğlu tarafından gerçekleştirilen “*Kentli Dindar Kadınların Mekân Algısı ve Kullanımı: İzmir Örneği*” isimli çalışma, bu çerçevede değerlendirilebilir. İzmir kentinin sosyal ve kültürel özellikleri göz önünde bulundurularak, bu kentte yaşayan dindar kadınların mekân tercihleri ile kullanımları incelenmiştir. Ayrıca kentli dindar kadınların, dinsel bilinç ile gündelik hayatın önemli birer parçası olan dinî pratikleri gerçekleştirme ya da dinselliklerini yaşama biçimleri arasındaki etkileşim ve dindarlıklarının hangi davranışsal ve söylemsel unsurlar vasıtasıyla somutlaştığı da araştırılmıştır.¹⁵³

Gündelik hayattan sosyal yaşama, çalışma hayatından eğlence anlayışına kadar, kadın hayatının hemen her anı veya alanı, modernleşme süreciyle birlikte değişmiştir.¹⁵⁴ Bu değişim ve dönüşüm süreci, özellikle toplumsal cinsiyet bağlamında sosyolojik birçok çalışma tarafından araştırılmaktadır. Öte yandan kadınların yaşamını etkileyen önemli faktörlerden biri olarak ifade edilen din ya da dindarlık ile kadın ilişkisi de analiz edilen konular arasında yer almaktadır. Bu çerçevede ele alınan çalışmalardan biri, “*Kadının Modernlikle Karşılaşması: Dindarlığın Kentsel Gündelik Yaşamdaki Dönüşümleri*” isimli çalışmadır. Bu çalışmanın temel problemi, kentsel gündelik yaşamda kadın dindarlığının

¹⁴⁶ Özet, 2018.

¹⁴⁷ Ok, 2015.

¹⁴⁸ Kaya, 2022.

¹⁴⁹ Uçar, 2019.

¹⁵⁰ Kamacı, 2011.

¹⁵¹ Güçlü, 2012, s. 261-262.

¹⁵² Çetin, 2011.

¹⁵³ Harbelioğlu, 2019.

¹⁵⁴ Cihan, 2018, s. 277-278.

dönüşümünün arka planını anlamaktır.¹⁵⁵ “*Şehirleşme ve Din: Diyarbakır’da Kadın Dindarlığı*” isimli çalışmada ise 1990’lardan itibaren çevre kırsalından Diyarbakır kent merkezine doğru yaşanan zorunlu göçün ve devamında yaşanan hızlı kentleşme sürecinin doğurduğu sonuçların, kadınların genelde gündelik hayatlarını, daha özeldense dinsel hayatlarını hangi açılardan etkilediği, bir başka ifadeyle kadınların değerler dünyası ile dinî hayatlarına ne ölçüde yansıdığı ele alınmıştır. Dolayısıyla kentleşme ve cinsiyetin birer bağımsız değişken olarak ele alındığı bu çalışma, kadınlar özelinde dinsel hayat ile dinin gündelik hayattaki çeşitli görünümünü ya da yansıma biçimlerini anlamak ve yorumlayabilmek amacıyla yapılmıştır.¹⁵⁶ Kentli dindar kadınlar bağlamında olmasa da, “*Tekno-Gündelik Hayatta Din ve İbadetler ve Fetva Soruları Örnekliği*” isimli çalışma da teknolojiyle donatılmış modern dönem kentlerini, tekno-kent olarak tanımlamış ve fetva sorularından hareketle iman, ibadet ve ahlâk gibi temel dinî kavram veya konulara tekno-kent bağlamında açıklık getirmeye çalışmıştır.¹⁵⁷

✓ Halk İnanç ve Ritüelleri

Kutsalla kurulan bağla beliren ve bu nedenle beşer-üstü bir eğilim gösteren her din, toplumsal ve kültürel bir ortamda doğmakta ve yaşamaktadır. Dolayısıyla her din, içine doğduğu kültürü veya o kültürün unsurlarını bir şekilde etkilediği gibi kültürel yapılar da dini veya dinî değerleri etkilemektedir.¹⁵⁸ Dinin sosyal ve kültürel yapılarla etkileşim içinde olma durumu ve birbirlerini etkileme biçimleri, toplum bilimleri tarafından ele alınmış ve bu çerçevede çeşitli çalışmalar ortaya çıkmıştır. “*Süryaniliğin Kadınların Gündelik Hayatlarına Kültürel Yansımaları: Mardin Midyat Örneği*” isimli çalışma, söz konusu çalışmalara bir örnek olarak verilebilir. Hristiyanlığı ilk kabul eden ve dinî kimlikleriyle varlıklarını sürdüren Süryanilerin kültürünün, Süryani kadınların gündelik hayatlarına nasıl yansıdığı, söz konusu kültürün aktarımı ile gündelik hayata yansıtılmasında Süryani kadınların hangi rol veya sorumlulukları yüklenerek yerine getirdikleri ve bu süreçte hangi yöntemlere başvurdukları, bu çalışma kapsamında irdelenmiştir.¹⁵⁹ “*Beruk Köyünde Din ve Gündelik Yaşam: Sosyolojik Bir İnceleme*” adlı çalışma ise Siirt İli Pervari İlçesine bağlı Beruk Köyü’nün sosyo-kültürel yapısını, dinî yaşayışını, örf ve adetlerini, çevre köylerle olan ilişkileri, köy içi karar alma mekanizmalarını, aile yapısını ve evliliklere bakışını tespit etmek üzere gerçekleştirilmiştir.¹⁶⁰ Dinin ve dinî inanca ilişkin pratiklerin gündelik hayattaki görünürlüğünün Gördes örneğinde ele alındığı çalışmada da sosyal ve kültürel değişkenler ile dinî ibadet veya davranışların tecrübe edilme şekilleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Ayrıca dinî inanç, tutum ve davranışlar incelenerek, dinî inanca ilişkin yaşayışın farklılaşması ve bu farklılaşmanın nedenleri analiz edilmiştir.¹⁶¹ Erzurum ve yakın çevresini kapsayan bir diğer çalışmada ise gündelik hayatın temel gerçeklikleri arasında yer alan doğum, evlenme ve ölüm esnasında kadınlar arasında uygulanan halk inanış ve uygulamaları tespit edilmeye çalışılmıştır.¹⁶² Halk inanç ve uygulamalarını dikkate alan başka araştırmalar Kars,¹⁶³ Kahramanmaraş ve çevre köylerinde¹⁶⁴, Bafra¹⁶⁵ ve Çorum ili İskilip¹⁶⁶ ilçesinde de gerçekleştirilmiştir.

Gündelik hayatı ya da yaşam tarzını dinî inanç bağlamında ele alan araştırmalardan biri de “*Türkiye’de Dindarlık: Sosyal Gerilimler Ekseninde İnanç ve Yaşam Biçimleri*” isimli çalışmadır. Bu çalışmada, Türkiye’de yaşayan bireylerin veya toplumsal grupların çoğunluğunun inandığı ve gündelik hayatını buna göre inşa etmeye çalıştığı İslam dini ile temel kurumlardan olan ekonomi ve siyaset kurumları arasındaki ilişkiler, yeni sosyolojik teoriler bağlamında incelenmiştir. Daha kısa bir ifadeyle bu çalışma, toplumsal yapı ile din arasındaki derin ilişkiyi anlamak ve anlamlandırmak adına ele alınan bir eserdir. Bu çalışma kapsamında kutsallık ve dünyevilik, geleneksellik ve modernlik, kamusal ve özel alanda dinin yaşanma ve temsil edilme biçimi, kutsal kitapta yer alan kurallar ile dinî yaşantı arasındaki ilişki

¹⁵⁵ Fidan, 2013.

¹⁵⁶ Aslan, 2014.

¹⁵⁷ Meriç, 2015.

¹⁵⁸ Arslan, 2004, s. 189-190.

¹⁵⁹ Adalet Güçlü, 2020.

¹⁶⁰ Arvas, 2020.

¹⁶¹ Kardeşahin, 2006.

¹⁶² Güney Uçar, 2015.

¹⁶³ Yörübulut, 2001.

¹⁶⁴ Kamalak, 2004.

¹⁶⁵ Özkan, 2012.

¹⁶⁶ Arslan, 2003.

ve gündelik hayatın hangi alanlarını dinî değerlerin etkilediği veya söz konusu alanların hangilerinin dinî bilgiler doğrultusunda düzenlendiği ele alınmıştır.¹⁶⁷ Gündelik hayatta dinin görünürlüğüne ilişkin ele alınan başka bir çalışma, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından gerçekleştirilmiştir. “*Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*” adlı çalışma, başka amaçlar dışında, Türkiye’deki dinî hayatı bütün yönleriyle irdelemek suretiyle, dinin veya dinî değerlerin gündelik hayatın hangi alanlarında yer aldığını, Türkiye’de yer alan bölgelere göre dinî tasavvur, algı, bilgi, hassasiyet ile yargıların farklılaşp farklılaşmadığını, dinî algılama bakımından farklılık var ise; bu farklılıkların, gündelik hayata nasıl yansıdığını, bu bağlamda hangi bölgede nasıl bir dindarlık anlayışı olduğunu, dinî bilgiye ilişkin donanımın ve kültürel değerlerin, dinî duyarlılıkları nasıl ve hangi ölçüde etkilediğini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır.¹⁶⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından gerçekleştirilen bu araştırmanın Karadeniz Bölgesine ait verileri, başka bir çalışmada da kullanılmıştır. “*Doğu Karadeniz Bölgesinde Gündelik Hayat ve Din*” adlı çalışmada, gündelik hayatın işleyişi açısından dinin yeri ve önemi anlaşılmasına çalışılmıştır. Söz konusu veriler yerleşim yeri, cinsiyet ve yaş grubu değişkenleri açısından analiz edilmiştir.¹⁶⁹ Günay tarafından hazırlanan “*Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*” başlıklı çalışmanın konusu da Erzurum ili ve çevre köylerinde, sosyal, kültürel ve ekonomik bakımdan farklı özelliklere sahip bireylerin dinî yaşantılarının incelenmesi üzerinedir. Bu çerçevede araştırma, Türkiye’de dinî yaşam sorununu toplumsal yapı içinde ele almak; dinî inanç, tutum ve davranışları, kültürel ve dinî gruplaşmaları incelemek; din ile sosyo-kültürel yapılar, toplumsal koşul ve değişmeler arasındaki karşılıklı ilişki, etki ve tepkileri gün yüzüne çıkarmak, böylece dinî yaşantıyı gündelik hayat bağlamında sosyolojik bir yaklaşımla analiz etmek maksadıyla gerçekleştirilmiştir.¹⁷⁰ “*Kars’ta Gündelik Hayat ve Din*” isimli çalışmada ise din, dindarlık, dünyevileşme ve kültür kavramları bağlamında, Kars ilinde yaşayan bireylerin gündelik hayatı incelenmiştir. Özellikle bireylerin dinî inanç ve davranışlara karşı tutumları, dinin ya da dinî değerlerin toplumsal yapı içindeki yeri ve önemi, gündelik hayatın sürdürülmesinde dinî değerlerin rolü ele alınmıştır.¹⁷¹ Bir başka çalışmada da İzmir kentinin dinî hayatı, sosyo-kültürel bir çerçevede incelenmiştir. Söz konusu çalışma, toplumsal değişim ve gelişim döneminde bireylerin günlük hayatlarında dinî değerlerin önemini anlama ve açıklama amacıyla yapılmıştır.¹⁷²

Dinî ibadet veya ritüellerin uygulanış biçimi, kutsal kitaplar ve peygamberler vasıtasıyla bireylere ya da toplumlara aktarılmış olsa da, zaman, mekân ve iklim gibi bazı faktörlerin etkisiyle toplumsal yaşam içinde birtakım değişimlere maruz kalmaktadır. Bu durum, yöreye özgü inanç ve ibadet biçiminin veya popüler halk dindarlık tipinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bilgin ve Güleç, “*Halk Dindarlığı’nın Gündelik Hayattaki Görünümü İle İlgili Sosyolojik Çözümleme*” adlı çalışmalarında halk dindarlığına dikkat çekerek dindarlığın, toplumun hangi kesimlerinde daha fazla görüldüğünü, dindarlığı etkileyen bireysel ve toplumsal faktörlerin neler olduğunu ve özellikle modernleşme sürecinin etkisiyle halk dindarlığında meydana gelen değişim ve dönüşümleri tespit etmeye çalışmışlardır. Ayrıca bireylerin gündelik hayatını etkileyen dinî değerler ile bu etkinin kapsamı ve yönü de araştırılmıştır.¹⁷³

Gündelik hayatta hemen her birey ölüm, doğum ve evlenme gibi önemli birtakım toplumsal olgular ile bir şekilde karşılaşmaktadır. Bu nedenle söz konusu olgular ve bunlarla ilişkili gündelik hayatta oluşan kültürel ve dinî uygulamalar, sosyal bilimlerden çeşitli yöntemler kullanılarak ele alınmaktadır. “*Güney Kazakistan Kazaklarında Ölüm İle İlgili İnançlar ve Ritüeller Türkistan Örneği*” isimli çalışma, bu açıdan değerlendirilebilir. Bu çalışmada, sosyolojik yöntemler kullanılarak, Güney Kazakistan Kazaklarının ölüm ile ilgili inanç ve ritüelleri analiz edilmiştir.¹⁷⁴ Yas kültürünü araştıran “*Gündelik Hayat ve Ölüm: Kayseri’de Yas Kültürü*” isimli çalışma da yine yukarıda ifade edilen bakış açısıyla ele alınmıştır. Söz konusu çalışmada, ölüm olgusuna odaklanılmış ve Kayseri ili özelinde yas kültürü anlaşılmasına çalışılmıştır. Dolayısıyla çalışma kapsamında, ölüm ve yas sürecinde gerçekleştirilen ritüeller ile bu ritüellerin arkasında yatan gerçekleri anlamak veya anlamlandırmak suretiyle, yas

¹⁶⁷ Akşit vd., 2012.

¹⁶⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.

¹⁶⁹ İnce, 2014.

¹⁷⁰ Günay, 1999.

¹⁷¹ Berktaş, 2020.

¹⁷² Kötaş, 1993.

¹⁷³ Güleç ve Bilgin, 2018.

¹⁷⁴ Shauyenov, 2018.

sürecinin sosyal, kültürel ve dinî anlamları anlaşılmasına çalışılmıştır.¹⁷⁵ Doğum veya ölüm sonrasında ya da evlilik için gerçekleştirilen merasimler esnasında okutulan ‘mevlit’ uygulamasının araştırıldığı “*Kadınların Gündelik Dini Yaşantısında Mevlit: Malatya Örneği*” isimli bir başka çalışmada ise mevlidin, popüler dinî bir uygulama olduğu varsayımından hareketle, kadınların gündelik dinî hayatındaki yeri ve önemi, dinî yaşantıları ile gündelik rutinlerini nasıl etkilediği ve bu etkinin sosyo-demografik değişkenlere bağlı olarak değişip değişmediği ele alınmıştır.¹⁷⁶

Toplumların kültürleriyle iç içe olan dinî inançlar, içinde buldukları kültürel yapıların hem maddi hem de manevi boyutlarının oluşmasına katkı yapmaktadır. Bu iç içe olma hali ile birbirlerini etkileme durumu, kültür ve popüler kültür tartışmaları bağlamında ele alınmakta, din odaklı birçok çalışmaya konu olmaktadır. Maddi ve manevi kültürel boyutları olan tespihin gündelik hayatta hangi amaçla kullanıldığı da din-kültür ilişkisi bağlamında tartışılmıştır. “*Dua Sayma Pratiği: Türkiye’de Günlük Hayatta Tespih ve Zikiratik Kullanımı*” adlı çalışmada, tespih veya mekanik ya da dijital sayma araçlarının kullanımı üzerinden, nesnelere gündelik hayatın organize edilmesindeki rolü ve önemi irdelenmiştir. Diğer bir deyişle, gündelik hayatlarında tespih veya sayma gereçleri kullanan dindar bireylerin, gündelik hayatın işleyişinde tespih gibi nesnelere hangi amaçla ve nasıl kullanıldıkları araştırılmıştır.¹⁷⁷ “*Türkiye’de Tespih Kullanımının Toplumsal Temelleri*” isimli çalışmada ise popüler kültürel bir değer olarak ifade edilen tespihin, gündelik hayatta daha çok kimler tarafından ve hangi amaçlarla kullanıldığı, toplumsal olarak nasıl bir mesaj taşıdığı, bireylere neler hissettirdiği, toplumsal ve bireysel açılardan bünyesinde ne gibi anlamlar barındırdığı ve ne tür işlevlerinin olduğu ele alınmıştır.¹⁷⁸

Dinin popülerleşmesi veya popüler kültürel unsurların dinî çevrelere sokulması, dine ilişkin konuların popüler kültür düzleminde analiz edilmesine neden olmuştur. Nitekim “*Türkiye’de Bir Popüler Kültür Alanı Olarak Tasavvuf: Mevlana ve Mevlevilik Örneği*” isimli çalışmada, dinî-tasavvufi değerler bağlamında ortaya çıkan popüler kültür ürünleri vasıtasıyla toplumsal yaşamda görünür olan popüler din temsilleri ele alınmıştır. Sosyal düzlemde laikleşme ile bireysel düzlemde sekülerleşme deneyimleri yaşanmış bir toplumda, dinî-tasavvufî öğelerin, popüler kültürü nasıl ve ne ölçüde şekillendirdiği, bu öğelerin hangi noktalarda popüler kültüre eklemelendiği, bu eklemelenme sürecinin ne tür yeni dinî anlatı, imaj ve temsilleri ortaya çıkardığı bu çalışma kapsamında araştırılmıştır. Ayrıca dinî görsel temsiller olarak Mevlana ve Mevleviliğin; gündelik hayatta yeni dinî kimlikleri mi, popüler kültürel imajları mı, yoksa popüler dinî imajları mı temsil etmektedir? sorusuna da cevap aranmıştır.¹⁷⁹

Türkiye’deki gündelik hayat konulu çalışmalar arasında, Hz. Muhammed’in yaşadığı dönemi dikkate alan araştırmalar bulunmaktadır. Örneğin “*Cahiliye Döneminde Gündelik Hayat*” başlıklı çalışmada, cahiliye Arap toplumunda yaşamış bireylerin yaşam tarzları, ikamet ettikleri mekânlar, yeme-içme alışkanlıkları, geleneksel törenleri, kadın-erkek ilişkileri, giyim-kuşam biçimleri, doğum ve ölüme ilişkin gelenekleri ele alınarak, onların gündelik hayatlarının bir görüntüsü çizilmeye çalışılmıştır.¹⁸⁰ “*Hz. Peygamber’in Gündelik Hayatı: Hurma-Deri-Deve Medine Dönemine Dair Bir Mikro Tarihçilik Denemesi*” başlıklı bir başka çalışmada ise Hz. Muhammed tarafından kullanılan nesnelere bağlamında, Medine dönemi ele alınmıştır. Dolayısıyla söz konusu çalışma, Hz. Peygamber’in Medine’deki gündelik hayatını bir besin, bir giysi ve bir binek üzerinden ele alan mikro bir tarih denemesi olarak adlandırılmıştır.¹⁸¹ Son olarak; “*Nüzul Sebebine Göre Gündelik Hayatın İslamileştirilmesi*” isimli çalışmada da nüzul sebepleri bağlamında, Kur’an’ın gündelik hayatın İslamileştirmesi konusunda ne tür bir yöntemi takip ettiği ve söz konusu süreçte Kur’an’ın nasıl bir rol oynadığı incelenmiştir.¹⁸²

¹⁷⁵ Papuşcuoğlu, 2022.

¹⁷⁶ Ayhan, 2020.

¹⁷⁷ Tönük, 2011.

¹⁷⁸ Arslan, 2019.

¹⁷⁹ Bölükbaşı, 2011.

¹⁸⁰ Palabıyık, 2022.

¹⁸¹ Koçyiğit, 2017.

¹⁸² Çiçek, 1994.

Sonuç

Gündelik hayat kavramı, 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren sosyal bilimler literatüründe yer edinen bir kavram olmakla birlikte, günümüzde özellikle sosyoloji bilimi içerisinde, bilim insanlarının öne çıkan ilgi alanlarından biri olarak kullanılmaya başlanmıştır. Söz konusu kavramın sosyal bilimler literatüründe işlevsel bir şekilde kullanılmasının önemli nedenlerinden biri, toplumsal oluşum veya pratikleri anlamlandırma ve açıklama hususunda yardımcı olmasıdır. Özellikle modern toplum, tüketim, bilgi veya bilişim toplumu gibi günümüz toplumlarını ya da toplumsal yapılarını betimleme ve aynı zamanda sosyal gerçekliğin bütüncül bir şekilde kavranmasında kullanılan gündelik hayat, tecrübe edilen gündelik pratiklerin inşa sürecini anlamak ve anlamlandırmak bakımından da önemli bir rol üstlenmiştir. Öte yandan toplumsal yapının işleyişinden gündelik hayatın inşa edilmesine kadar, bireysel ve sosyal birçok oluşumun anlaşılması açısından din olgusunun bir değişken olarak ele alınması gereklidir. Bununla birlikte gündelik hayatın hemen her yönünü bir şekilde etkileyen ve dönüştüren modernleşme süreci, dinin toplumsal yapı içindeki yerini önemli oranda değiştirmiştir. Bütün bu değişim ve dönüşüm süreci ile dinin gündelik hayatı anlamlı kılmaya ya da etkilemedeki rolü, sosyal bilimler tarafından ele alınmış ve analiz edilmiştir. Bu bağlamda eldeki çalışma, Türkiye’deki din içerikli gündelik hayat araştırmalarına ilişkin genel bir değerlendirme yapmak amacıyla kaleme alınmıştır.

Türkiye’deki din içerikli gündelik hayat çalışmaları detaylı bir şekilde tarandığında; söz konusu çalışmaların sayısının, 1992 yılından günümüze doğru geldikçe belirgin bir şekilde arttığı, ancak özellikle 2015 yılı sonrasında daha da yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bu çalışmalarda, gündelik hayat ve din ilişkisinin, daha önce de ifade edildiği gibi, genel olarak toplumsal ilişki ve tabakalaşma, dinin algılanma biçimi, toplumsal kimlik, modernleşme, sekülerleşme, tüketim toplumu, modern dünyada medya, kentsel yaşam, mekânın kullanımı ile halk inanç ve ritüelleri gibi konular çerçevesinde ele alındığı görülmüştür. Bununla birlikte, yıllar içinde araştırma temaları bağlamında bazı değişimlerin yaşandığı gözlenmiştir. Örneğin; 2000’li yılların başına kadar daha çok Türkiye’nin farklı şehirlerinde yaşayan birey ya da toplumsal grupların dinî hayatı dikkate alınmış ve bu kapsamda araştırmalar yapılmıştır. 2000’li yılların başında da benzer bir eğilimin ürünü olan geleneksel dinî yaşam ya da yöreye özgü halk inanç ve uygulamalarını dikkate alan çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Ancak daha sonra yapılan birkaç çalışmada ise gündelik hayatın, dindarlık ve sekülerleşme konuları çerçevesinde analiz edildiği tespit edilmiştir. 2010’lu yılların başından itibaren ise gündelik hayat ile din arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmaların, daha yoğun olarak toplumsal tabakalaşma, modernleşme, sekülerleşme, sosyal medya ve tüketim alışkanlıkları konuları çerçevesinde yapıldığı saptanmıştır.

Gündelik hayatı din odaklı bir yaklaşımla ele alan çalışmaların konu başlıklarının yıllar içerisinde değişmesinin, araştırmaların yapıldığı yılların toplumsal sorun ya da koşulları ile belirgin bir düzeyde ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin; 2000’li yılların başından itibaren Türkiye’de siyasal İslam’ın aktörleri olarak ifade edilen siyasetler tarafından dillendirilen ‘dindar nesil’ söylemi, bu konuya ilişkin çalışmaların yapılmasına yol açtığı ileri sürülebilir. Yine bu ve benzeri siyasi söylemler nedeniyle ortaya atılan ‘Türkiye dindarlaşıyor mu?’ sorusundan hareketle; aynı yıllar itibarıyla modernleşme ve sekülerleşme temalı çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bununla birlikte bu tür çalışmaların, özellikle dindar ya da muhafazakâr olarak isimlendirilen kesimlerin değişen yaşam tarzları bağlamında, 2010’lu yıllardan itibaren artış gösterdiği görülmüştür. 2011 yılı itibarıyla ortaya çıkan Suriyeli sığınmacılar sorunu da, sonraki yıllarda gerçekleştirilen din içerikli gündelik hayat çalışmalarının bir konusu haline gelmiş ve toplumsal bütünleşme ya da farklılaşma konuları bağlamında çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu tür çalışmalar, sadece Suriyeli sığınmacılar özelinde değil, Türkiye’de yaşayan farklı toplumsal grup ya da tabakalar düzleminde de yapılmıştır. Öte yandan gündelik hayat ile din olgusu arasındaki ilişki, özellikle 2015 yılı sonrasında, sosyal medya çerçevesinde analiz edilmiştir. Bu çalışmalarda sosyal medya, günümüz Türkiye’sinde de çokça tartışılan mahremiyetin ihlali ya da dönüşümü ile toplumsal kimliğin ilanı kavramı veya konuları bağlamında araştırma konusu yapılmıştır. Son yılların diğer bir araştırma konusu ise tüketim alışkanlıklarıdır. Söz konusu alışkanlıklar, daha çok dindar ya da muhafazakâr bireylerin gündelik hayatı üzerinden, toplumsal ilişki ve tabakalaşma temalı çalışmalar ile araştırılmıştır. Bu durumu, muhafazakâr veya dindar olarak tanımlanan Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarına ya da destekleyenlerine yöneltilen ‘israf’ eleştirileri çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Dolayısıyla bu tür tartışma veya eleştirilerin, muhafazakâr bireylerin

genelde gündelik hayatlarına, daha özeldense tüketim alışkanlıklarına yönelik araştırmaları beraberinde getirdiği söylenebilir. Dindarlık, modernleşme ve toplumsal cinsiyet kavramları çerçevesinde, kadınların gündelik hayatında ilişkin yapılan çalışmaların da yine 2015 yılı sonrasında yoğunlaştığını da belirtmek gerekir. Söz konusu araştırmaların yapılmasında, kadın hakları ya da kadının toplumsal yaşamdaki konumu ile sosyal ilişkilerine ilişkin sürekli gündemde olan tartışmaların payının büyük olduğu açıktır. Buna göre; din içerikli gündelik hayat çalışmalarının temalarının, Türkiye’nin içinde barındırdığı toplumsal sorunlar ya da tartışma konuları ile büyük oranda örtüştüğü söylenebilir.

Yukarıda ifade edilen temalar bağlamında gerçekleştirilen çalışmaların literatüre önemli katkıları olmuştur. Bununla birlikte söz konusu çalışmaların, doğal olarak, belli bir kapsamı ve sınırlılığı bulunmaktadır. Bu durum, gündelik hayat ve din ilişkisi bağlamında genel bir değerlendirme yapmayı güçleştirmektedir. Örneğin; dinin, gündelik hayatta kurulan ilişki ya da etkileşim biçimlerini nasıl etkilediğini araştıran çalışmalardan biri, bilim insanlarını; bir diğeri de 18 yaş ve üzeri bireyleri dikkate almak suretiyle analizler yapmıştır. Dolayısıyla toplumun diğer kesimlerinin dikkate alındığı çalışma/çalışmalar ile dinin ya da dinî değerlerin, bireyler veya gruplar arası ilişkileri nasıl ve ne derece etkilediğine ilişkin araştırmaların yapılması önem arz etmektedir. Benzer şekilde dinin, bireylerin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatlarını veya bütün yaşam tarzlarını nasıl etkilediği ve bu etki düzeyinin ne ölçüde olduğu da sorgulanmaya muhtaçtır. Zira bu kapsamda ele alınan çalışmalar, belli bir toplumsal grup bağlamında analizler yapmışlardır. Bu gruplara ek olarak farklı toplumsal gruplar üzerinde çalışmalar yapılmasının toplumsal alana dair daha geniş bir perspektif sunacağı aşikârdır.

Türkiye’de sosyal, kültürel, ekonomik ve dinî özellikler bakımından birbirinden çok farklı birey veya sosyal grup bulunmaktadır. Dinî inancın gündelik hayatın işleyişindeki rolünü, bahsi geçen düzlemde, ele alan çalışmalara değinildi. Bu çalışmalar, dindar sermaye sınıfı gibi belli bir toplumsal tabaka veya sınıfı, İsmailî Cemaati veya Müslüman Ermeniler örneklerinde olduğu gibi belli bir dinî cemaati ya da etno-dinsel bir grubu, Suriyeliler gibi sığınmacıları dikkate alarak, onların sosyal yaşamlarını ya da gündelik hayatlarını, toplumsal bütünleşme ve uyum, bireysel ve toplumsal kimlik, dindarlık ve mahremiyet algısı ya da dönüşümü, tüketim alışkanlıkları, halk inanç ve uygulamaları bağlamında değerlendirmişlerdir. Türkiye’deki sosyal gruplar arasında bulunan bu farklılık, gerek Türkiye’nin kendi içindeki göç sürecinin beraberinde getirdiği etkileşim gerekse başka ülkelerden gelen göçmenler nedeniyle her geçen gün artmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu farklılıkların, Türkiye’de yaşayan bireylerin gündelik hayatına nasıl yansıdığı ve bu sürecin işleyişinde dinin ne gibi rol oynadığına ilişkin çalışmalar oldukça önemlidir. Özellikle Türkiye’nin bir mülteci merkezine dönüştüğü ve toplumsal uyum tartışmalarının önem kazandığı bu süreçte, gelen gruplar ile Türk toplumunun dinsel benzerlik ve farklılıklarının gündelik hayatın inşasında ve paylaşımında nasıl bir belirleyiciliği olduğuna dair çalışmalar uyum politikalarının geliştirilme aşamasında önemli katkılar sağlayacaktır. Öte yandan hem söz konusu sınıf veya gruplara mensup olan bireylerin hem de Türkiye’deki başka sınıf veya grupların üyelerinin gündelik pratiklerini ve bu pratiklerin oluşumunda dinî inancın rolünü dikkate alan çalışmalara ihtiyaç vardır.

Modernleşme ve sekülerleşme sürecinin izini sürebilmenin ya da bu süreçlerin toplumları hangi açılardan etkilediğini görebilmenin en iyi yollarından biri, gündelik hayatı araştırmaktır. Modernleşme ve sekülerleşme olguları çerçevesinde gündelik hayatı ve bu hayatın işleyişinde dinin rolünü ele alan bazı çalışmalar, kentsel mekânlarda meydana gelen değişim ile bu değişimin dindar bireylerin yaşam tarzlarını nasıl etkilediği üzerinedir. Ancak bu çalışmalar, Fatih-Çarşamba örneğinde olduğu gibi daha çok belli bir semt özelinde ya da dindar kadınlar düzleminde kurgulanmıştır. Dolayısıyla modernleşme sürecinin izini sürebilmek ve modern toplumlardaki dinin yerini görebilmek veya bu konuyla ilgili daha genel değerlendirmeler yapabilmek için toplumun diğer kesimlerinin de dikkate alındığı araştırmalara ihtiyaç olduğunu bir kez daha vurgulamak gerekir. Modern toplumların iletişim ağı haline gelen sosyal medya ekseninde yapılan din içerikli gündelik hayat çalışmaları içinde benzer bir değerlendirme yapmak mümkündür. Zira söz konusu ekseninde yapılan çalışmaların önemli bir kısmı, belli bir yaş grubu veya kadınlar örneklemini üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda modernleşme süreciyle ortaya çıkan olgu ya da teknolojik unsurların gündelik hayatı veya günlük pratikleri nasıl etkilediğini ve dinin bu süreçteki yerini, bütüncül bir şekilde değerlendirebilmek için daha kapsamlı araştırmaların yapılması oldukça önemlidir.

Toplumu meydana getiren ya da bir şekilde dönüştüren olgu veya süreçleri ortaya koymaya çalışan sosyal bilim insanlarının, gelinen noktada, farklı konu ve bakış açılarıyla gündelik hayatı ve dinî inancı dikkate aldıkları görülmektedir. Gündelik hayatla ilişkili yukarıda belirtilen konu veya kavramlar dışında, gündelik hayatı inşa eden ve anlamlı hale getiren bireylerin aile hayatı, akrabalık bağları, arkadaşlık ve komşuluk ilişkileri ve iş/çalışma hayatları bulunmaktadır. Ayrıca gündelik hayat içinde, bireyler tarafından gerçekleştirilen yemek yeme, uyuma, giyinme ve aksesuar takınma, spor yapma ve eğlenme, müzik dinleme, televizyon ve sinema izleme, kitap, gazete veya dergi okuma ve oyun oynama gibi sıradan davranış ya da eylemler mevcuttur. Yine gündelik hayatın işleyişi bakımından önemli olan sünnet ve düğün gibi sosyal, kültürel ve ekonomik organizasyonlar, yerel ritüel ya da uygulamalar ve sanatsal faaliyetler bulunmaktadır. Bütün bu ilişki, davranış, ritüel, organizasyon veya faaliyetler, ilk bakışta dünyevi bir konu olarak algılandığında da, bir şekilde dinî inanç ve değerlerle ilişki içerisindedirler. Dolayısıyla yukarıda ifade edilen toplumsal ilişkilerin yapısı ve anlamı ile din arasında nasıl bir bağ olduğunu, sosyal ve kültürel organizasyonların ya da sanatsal faaliyetlerin oluştuğu toplumsal mekân ve koşullar ile bunların gerçekleşme biçimini dinlerin ne ölçüde etkilediğini anlayabilmek veya anlamlandırabilmek için daha fazla çalışmanın yapılması gerekir. Ayrıca önemsiz gibi görünen ve her gün tekrar edilen kalıplaşmış davranış ya da eylemlerin gerçekleşme biçimi ve bunların altında yatan nedenler ile dinî değerler arasında ne tür bir ilişki olduğunu, yöreye özgü ritüel veya uygulamaların kutsalla olan ilişkisini araştıran yeni çalışmaların gerçekleştirilmesi de oldukça önemlidir. Bir başka ifadeyle, bireylerin veya toplumsal grupların, sosyal ilişkileri sürdürmek için nasıl bir izlenim yönetimi veya strateji belirlediklerini; kalıplaşmış davranışların hangilerini ve neden tercih ettiklerini; sosyal, kültürel ve sanatsal faaliyetleri gerçekleştirme nedenlerini, yerel pratiklerin uygulanış biçimini ve bütün bu strateji ve tercihlerin belirlenmesinde dinin nasıl bir oynadığını veya dinî değerlerin bir referans olarak dikkate alınıp alınmadığını anlamaya ve açıklamaya çalışan araştırmalara ihtiyaç vardır. Söz konusu çalışmaların gerçekleştirilmesi makro düzeyde toplumun, mikro düzeyde ise bireyin gündelik hayatının anlaşılması için elzemdir. Sonuç olarak; bireyin yaşam dünyasına anlam katan bir değer olarak dinin, gündelik hayattaki herhangi bir olgu ve süreçle ilişki içerisinde olup olmadığını; bu tür bir ilişki/ilişkiler var ise söz konusu ilişkilerin yapısını ve anlamını sosyolojik bir bakışla irdelenecek çalışmalar, Türkiye'deki sosyoloji literatürünün gelişimine önemli katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Adler, P. Adler, P. A. ve Fontana, A. (1987). Everyday Life Sociology. Annual Rewiev of Sociology. 13, 217-235.
- Ağca, B. (2022). Gündelik Hayat Sosyolojisi Bağlamında Nuri Bilge Ceylan’ın Filmlerinde Antagonizma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Ahnas, M. O. (2019). Müslüman Ermeniler: Muş ve Sason Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Akman, S. (2021). Diyarbakır'daki Suriyeli Sığınmacıların Karşılaştığı Toplumsal Kabul ve Dışlanma Pratiklerinin Dinsel Bağlamı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Akşit, B., Şentürk, R., Küçükural, Ö. Ve Kurtuluş, C. (2012). Türkiye’de Dindarlık-Sosyal Gerilimler Ekseninde İnanç ve Yaşam Biçimleri. İstanbul: İletişim.
- Akyayla, A. (2022). Sünni Coğrafyada Alevi Olmak: Niğde-Kömürcü Köyü Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Alparslan, F. N. (2019). Sekülerleşmede Yeni Boyutlar: Dindarların Sekülerleşmesi Süreci. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Arslan E. (2014). Şehirleşme ve Din: Diyarbakır'da Kadın Dindarlığı. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arslan, K. (2019). Türkiye'de Tespih Kullanımının Toplumsal Temelleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi/Lisansüstü Programlar Enstitüsü, İstanbul.
- Arslan, M. (2003). Türk Toplumunda Geleneksel Dinî Yaşam ve Halk İnançları: Taşrada Yaşayan İnsanlar Arasında Uygulamalı Bir Çalışma. Değerler Eğitimi Dergisi, 1(2), 23-46. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ded/issue/29199/312599>
- Arslan, M. (2016). Gündelik Hayatta Din, Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu (Ed.), Din Sosyolojisi El Kitabı içinde, Ankara: Grafiker.
- Arslan, M. (2004). Kültürel Bağlamda Din. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, IV/I, 189-190.
- Arvas, A. (2020). Beruk Köyünde Din ve Gündelik Yaşam: Sosyolojik Bir İnceleme. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Atakan, S. B. (2021). Bir Meleke (Habitus) Olarak Dindarların Tüketim Davranışları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Avcı, Ö. (2010). Bir Özneleşme Örneği Olarak İstanbul'da Dindar Üniversite Gençliği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ay, U. (2021). Bir Tüketim Pratiği Olarak Hane Halkının İsrar Davranışlarının Sosyolojik Analizi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Ayar Karakaş, T. (2022). Mahremiyetin Dinler Bağlamında Analizi: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam Üzerinden Sosyolojik Bir Çözümleme Denemesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun.

- Aydın, B. (2014). Sosyal Medya Mecralarında Mahremiyet Anlayışının Dönüşümü. İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi, 3(5), 131-146.
- Aydın, L. (2022). Kırsal Alevilikte Sosyal ve Dini Hayat: 'Kayseri-Sarız-Tavla Köyü Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Aydoğan, M. (2018). Muhafazakârlık İnanç ve Değerlerinin Tüketime Etkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Ayhan, K. (2020). Kadınların Gündelik Dini Yaşantısında Mevlit: Malatya Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). İnönü Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Babacan, M. E. (2016). Toplumsal Derinlik, Sosyal Medya ve Gençlik. İnsan ve Toplum, 6/11, 23-45.
- Baltacı, A. (2019). Muhafazakâr Tüketim: Türkiye’de Muhafazakârlığın Tüketim Eksenli Dönüşüm Dinamikleri. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (42), 111-135.
- Barak, A. (2021). Tüketici Dindarlığı ve Alışveriş Tutumu Üzerine Bir İnceleme. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İbn Haldun Üniversitesi/Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Bargh, J. A. (1997). The Automaticity of Everyday Life. Robert S. Wyer Jr. (Ed.), The Automaticity of Everyday Life Advances in Social Cognition.
- Bauman, Z. (2017). Sosyolojik Düşünmek. İstanbul: Ayrıntı.
- Bedir, A. (2011). Said Nursi'nin Teolojisinde Gündelik Hayat. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bennett, A. (2018). Kültür ve Gündelik Hayat. Nagehan Tokdoğan, Burcu Şenel ve Umut Yener Kara (Çev.), Ankara: Phoenix. (Özgün eser 2005 tarihlidir)
- Berger, P. L. (2015). Kutsal Şemsiye Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları. Ali Coşkun (Çev.), İstanbul: Rağbet.
- Berger, P. ve Luckman. T. (2008). Gerçekliğin Sosyal İnşası Bir Bilgi Sosyoloji İncelemesi. İstanbul: Paradigma.
- Berkaş, M. (2020). Kars'ta Gündelik Hayat ve Din. Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7/14, 331-358.
- Bildik, E. (2019). Dini Bilgi Edinme Sürecinde Sosyal Medya. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Binay B. ve Tatlıcan, Ü. (2018). Sembolik Etkimleşimcilik ve Gündelik Hayatın Sosyolojisi. Ali Esgin ve Güney Çeğin (Ed.), Gündelik Hayat Sosyolojisi Temalar, Sorunsallar ve Güzergâhlar içinde, Ankara: Phoneix.
- Bilgin, V. (2009). Bölünmüş Bilinç Gündelik Hayatı Din Dünya Ayrımı Bağlamında Okumak. Eskiye, 13, 30-39 <https://dergipark.org.tr/en/pub/eskiye/issue/37280/433068>
- Bilgin, V. (2013). Gündelik Hayatta Din. Talip Küçükcan (Ed.), Din Sosyolojisi içinde, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Binici U. ve Tatlıcan Ü. (2018). Harold Garfinkel'in Etnometodolojisinde Gündelik Hayat. Ali Esgin ve Güney Çeğin (Ed.), Gündelik Hayat Sosyolojisi Temalar, Sorunsallar ve Güzergâhlar içinde, Ankara: Phoneix.

Bölükbaşı, A. (2011). Türkiye’de Bir Popüler Kültür Alanı Olarak Tasavvuf: Mevlana ve Mevlevilik Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Böz, M. H. (2020). Teslim Olanlar: Başkentte Müslüman Kadın Olmak. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Cansel Ünveren, C. (2019). Gündelik Hayatta Muhafazakârlık: Çırpıcı Parkı Kullanımları Üzerine Sosyolojik Bir Analiz. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Galatasaray Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Certeau, M. D. (2009). Gündelik Hayatın Keşfi-I Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları. L. A. Özcan (Çev.), Ankara: Dost.

Cihan, E. Z. (2018). Modernleşme ve Kadın. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD), 8/1 Ocak, 269-280.

Cuff, E. C., Sharrock, W. W. ve Francis, D. W., Sosyolojide Perspektifler. Ümit Tatlıcan (Çev.), İstanbul: Say.

Çapcıoğlu, İ. (2008). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Yakın Sosyal Çevre İle İlişkilerinde Etkili Bir Faktör Olarak Dindarlık. <http://hdl.handle.net/20.500.12575/65800> (15.12.2022)

Çelik, C. (2018). Türkiye’de Dini Hayatın Sosyo-Tarihsel Boyutları ve Dindarlığın Dönüşen Görünümleri (1960-1980). Bilimname, 35, 217-251.

Çetin, E. (2014). Türkiye’de Gündelik Hayatın Tanziminde Din ve Sekülerizm. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 3(2), 265-285. DOI: 10.15869/itobiad.97737

Çetin, E. (2017). Gündelik Hayata Sosyolojik Bakmak. Ankara: Siyasal.

Çetin, İ. (2011). Kentiçi Bir Çöküntü Alanı Örneği Kadifekale’de Mekân Sosyolojisi Denemesi. Sosyoloji Dergisi, 25, 53-80.

Çiçek, M. H. (1994). Nuzûl Sebebine Göre Gündelik Hayatın İslâmileştirilmesi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1(1), 126-144.

Dalka, H. S. (2017). Radikal İslamcı Muhalefetten İslamcı Hegemonyaya Geçiş Sürecinde Muhafazakârlığın Toplumsal Mekânında Dönüşümler: Sultanbeyli Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Danış, M. S. (2015). Dedikodunun Sosyolojisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Demirzen, İ. (2010). Tüketim Toplumunun Oluşumu ve Din İle Etkileşimi. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 10/3, 97-109.

Demirezen, İ. (2016). Türkiye’de Muhafazakâr Kesimin Değişen Hayat Tarzı. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(2), 547-560.

Dereli M. D. (2018). Dini Kimliklerin Sosyal Medyada Akışkanlaşması: Siber-Etnografik Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Dilthey, W. (2011). Hermeneutik ve Tin Bilimleri. Doğan Özlem (Çev.), İstanbul: Notos.

Diyanet İşleri Başkanlığı, (2014). Türkiye’de Dini Hayat Araştırması. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/bitstream/handle/1/340/ekutuphane3.5.1.2.15.pdf?sequence=1&isAllo wed=y> (15.12.2022)

- Doğan, N. (2017). *Alman Sosyoloji Geleneği*. İstanbul: Kitabevi.
- Doğan, S. (2012). Sokağı Büyülemek: Gündelik Hayatın Seküler Temelleri Üzerine Bir Soruşturma. *İnsan ve Toplum, Sekülerizm*, 83-118. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/insanvetoplum/issue/69996/1120853>
- Dokumacı, M. A. (2020). *Muhafazakârlık ve Neoliberalizm Kısılcığında Yeni Bir Kültürün Doğuşu: Başakşehirli Olmak*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Durkheim, E. (1994). *Sosyolojik Metodun Kuralları*. Enver Aytekin (Çev.), İstanbul: Sosyal.
- Ebrey, J. (2016). The Mundane and Insignificant, The Ordinary and The Extraordinary: Understanding Everyday Participation and Theories of Everyday Life. *Cultural Trends*, 25(3), 158-168.
- Egi, A. (2014). *Gündelik Hayatta Kaotik Kurumsallaşmalar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Elagöz, B. (2021). *Yalanın Sosyolojisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Eldemir, F. (2016). *Teknolojik Gelişmelerin “Muhafazakâr” Kadınların Hayat Tarzına Etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Erkan, E. (2016). Suriyeli Göçmenler ve Dini Hayat: Uyum, Karşılaşma, Benzeşme: Gaziantep Örneği. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 16(2), 51-92.
- Erkan, E. (2018). *Gençlerde Tüketim ve Din*. İstanbul: Hiperlink.
- Erinç Kurban, Ö. (2010). *Gayrimüslim Gençlerin Kimlik Kurguları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Ertürkt, M. (2012). Gündelik Hayat Sosyolojisinin İki Kutbunda Süreklilik: Michel De Certeau'nun Dipnotundaki Henri Lefebvre. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 2022, 41(2): 319-350 <https://doi.org/10.26650/SJ.2021.41.2.0094>
- Erving, G. (2016). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. Barış Cezar (Çev.), İstanbul: Metis.
- Esgin, A. (2018). *Gündelik Hayat Sosyolojisi: Tarihsel Süreç ve Temel İlkeler*. Ali Esgin ve Güney Çeğin (Ed.), *Gündelik Hayat Sosyolojisi Temalar, Sorunsallar ve Güzergâhlar içinde*, Ankara: Phoneix.
- Esgin A. ve Çeğin, G. (2018). *Takdim: Gündelik Hayat Sosyolojisi, Amaç, Kapsam ve Sorunlar*. Ali Esgin ve Güney Çeğin (Ed.), *Gündelik Hayat Sosyolojisi Temalar, Sorunsallar ve Güzergâhlar içinde*, Ankara: Phoneix.
- Esgin, A. ve Özben, M. (2018). *Klasik Sosyolojisi ve Gündelik Hayat: Durkheim'dan Parsons'a*. Ali Esgin ve Güney Çeğin (Ed.), *Gündelik Hayat Sosyolojisi Temalar, Sorunsallar ve Güzergâhlar içinde*, Ankara: Phoneix.
- Evren, I. (2013). *Sosyal Medya Pratiklerinde İslami Kimlik Temsilleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Galatasaray Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Featherstone, M. (1995). *Undoing Culture: Globalization, Postmodernism and Identity*. London: Sage.
- Fidan, F. Z. (2013). *Kadının Modernlikle Karşılaşması: Dindarlığın Kentsel Gündelik Yaşamdaki Dönüşümleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Gardiner, M. (2016). Gündelik Hayat Eleştirileri. D. Özçetin, B. Taşdemir ve B. Özçetin (Çev.). Ankara: Heretik.

Garfinkel, H. (2014). Etnometodolojide Araştırmalar. Ümit Tatlıcan (Çev.), Ankara: Heretik.

Giddens, A. ve Sutton, P. W. (2018). Sosyolojide Temel Kavramlar. A. Esgin (Çev.). Ankara: Phoenix.

Güçlü, A. (2020). Süryaniliğin Kadınların Gündelik Hayatlarına Kültürel Yansımaları: Mardin Midyat Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yozgat Bozok Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat.

Güçlü, S. (2012). Mekân Sosyolojisi ve Kentsel Mekân. Neslihan Sam ve Rıza Sam (Ed.), Sosyo-Kültürel Farklılık ve Alaşım Mekânları: Kent ve Kentler içinde, İstanbul: Ezgi Kitabevi.

Güleç, M. ve Bilgin, V. (2018). Halk Dindarlığı’nın Gündelik Hayattaki Görünümü İle İlgili Sosyolojik Çözümleme. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 27/1, 73-108.

Güler, F. (2020). Sosyal Tabakalaşma, Toplumsal Cinsiyet ve Din İlişkisi: Üst Sosyo Ekonomik Tabakaya Mensup Dindar Kadınların Gündelik Hayatı Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Gülsoy, S. (2012). Gündelik Yaşamda Yahudi Kimliği İnşası: İstanbul, Kuzguncuk’ta Niteliksel Bir Araştırma (2011-2012). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Günay, Ü. (1999). Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat. İstanbul: Erzurum Kitaplığı.

Günay, Ü. (2012). Din Sosyolojisi. İstanbul: İnsan.

Güneş, A. (2022). Gösteri Toplumunun Üniversite Gençliğinin Dini Hayatı Üzerindeki Etkisi: Afyon Kocatepe Üniversitesi Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Güney Uçar, S. (2015). Erzurum’da Kadımla İlgili Halk İnanışları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Gürhan, N. (2017). Yemek ve Din: Yemeğin Dini Simgesel Anlamları Üzerine Bir İnceleme. Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches, 6(2), 1204-1223.

Harbelioğlu, M. (2019). Kentli Dindar Kadınların Mekân Algısı ve Kullanımı: İzmir Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir Katip Çelebi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

İnan, M. (2012). Tanrı’ya Yer Verme: İşte, Evde ve Eğlencede Yaşayan Din. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14(25), 211-235.

İnce A. (2013). Elli ve Üzeri Yaş Grubundaki Üniversite Mezunlarında Dini Hayat. Toplum Bilimleri, 7(13), 211-238.

İnce, A. (2016). Doğu Karadeniz Bölgesinde Gündelik Hayat ve Din. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (17), 189-215. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/diclesosbed/issue/61624/920282>

Kafadar, F. (2019). Gündelik Hayat Sosyolojisi Bağlamında Cemaatlerde Kadın: İsmailağa Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi/Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Kalekin-Fishman, D. (2013). Sociology of Everyday Life. Current Sociology Review, 61/5-6.

- Kamacı, F. Z. (2011). Hz. Peygamber'in Mescid-i Nebevî'deki Günlük Hayatı. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kamalak, İ. (2004). Kahramanmaraş İline Bağlı Kerimli ve Çevre Köylerde Dini Hayat. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Kara, T. (2019). Kutsallaştırma Pratikleriyle Gündelik Yaşamın ve Mekânın Oluşumu: Fatih-Çarşamba Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Karagöz, E. D. (2022). Televizyon Üzerinden Dindar/Mütedeyyin Kadınları Anlamak: Dindar Kadınların Televizyonu Alımlama ve Kullanım Biçimleri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Galatasaray Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karavaşin, H. (2006). Gördes ve Çevresinde Dini Hayat. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kars, F. (2022). Bir Sermaye unsuru olarak dinin toplumsal ilişki biçimlerine etkisi (Isparta Örneği). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Karlı, B. (2012). Din ve Sosyal Bütünleşme: Farklılık ve Birlikte Yaşama (Göksun Örneği). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kartal, B. (2016). Günlük Yaşamda Dindarlığın Psiko-Sosyal Sonuçları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kaya, N. (2022). Kur'an ve Sünnete Göre Mescidin Fonksiyonları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Kırış, E. (2019). Gündelik Hayatın Çoğul Görünümleri: Sakarya'da Yaşayan Suriyeli Sığınmacılar. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Koçyiğit, T. (2017). Hz. Peygamber'in Gündelik Hayatı: Hurma-Deri-Deve Medine Dönemine Dair Bir Mikro Tarihçilik Denemesi. İstanbul: Hikmetevi.
- Köksal, H. (2010). Rivayetler Işığında Hz. Peygamber Döneminde Gündelik Hayat ve Kadın. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Köroğlu, C. Z. (2009). Tüketim Kültürü ve Din. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Köktaş, M. E. (1993). Türkiye'de Dini Hayat. Ankara: İşaret.
- Kurtoğlu, A. (2021). Sosyolojik Bir Araştırma Nesnesi Olarak Gündelik Hayatın Kavramsallaştırılması ve İncelenmesi Sorunu. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 38/1 222-237.
- Lefebre, H. (2007). Modern Dünyada Gündelik Hayat. Işın Gürbüz (Çev.). İstanbul: Metis.
- Marshall, G. (2009). Sosyoloji Sözlüğü, Osman Akınhay ve Derya Kömürcü (Çev.), Ankara: Bilim ve Sanat.
- Mead, G., H. (2017). Zihin, Benlik ve Toplum. Yeşim Erdem (Çev.), Ankara: Heretik.
- Meriç, N. (2004). Gündelik Hayat ve Fetvalar. İstanbul: Pınar.
- Meriç, N. (2015). Tekno-Gündelik Hayatta Din ve İbadetler ve Fetva Soruları Örnekliği. Medya ve Din Tartışmaları Sempozyum Bildirileri, İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, 298-311.

Mirza, G. A. (2014). Yeni Dinselleşme Eğilimleri ve Maneviyat Arayışları. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Narçiçek, F. (2019). Dinin Yaşam Tarzı Üzerindeki Etkileri: Farklı Dini Gruplar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (İzmir Örneği). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Odabaşı, F. (2014). Dindarlık Göstergesi Olarak Dil/Dil Dindarlığı. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 14(1), 123-154.

Oğuz, F. N. (2021). Kur'an Kursuna Giden Kadınlar Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması: İzmir Bornova Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Ok, B. (2015). Gündelik Hayatta Caminin Yeri. IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı I, Kütahya, 107-121.

Özalp, A. (2015). Sosyal Psikoloji Teorileri Bağlamında İnancın Bireyler ve Gruplar Açısından İncelenmesi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Özbolat, A. (2015). Kapitalizme Eklemlenmede Dindar Orta Sınıfta Tüketim Kültür. Adana: Karahan.

Özbolat, A. (2017). Postmodern Dünyada Din: Yaygınlaşan Dinsellik, Yüzeyselleşen Dindarlık. Journal of Islamic Research, 28(3), 265-278.

Özcan, E. (2019). Sosyal Bütünleşme ve Dua. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Özdil Gümüş, E. (2016). Marjinal ve Mağdurun Ötesinde: Gündelik Yaşam Yaklaşımıyla İslamcı Kadın. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Şehir Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Özdoğan, M. A. (2022). Yaşlılık, Sosyal Medya ve Din. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Özet, İ. (2018). Kentli Muhafazakârlarda Habitus Dönüşümü: Fatih ve Başakşehir Örneği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Özkan, Z. (2012). Bafra ve Çevresindeki Halk İnançları ve Uygulamaları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Özsöz, C. (2017). Yeni Muhafazakâr Orta Sınıf, Din ve Gündelik Hayat: Kayseri Müsiad Örneği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Öztürk, F. (2019). Değişen Aile Yapısı Bağlamında Yaşlılık Dindarlık İlişkisinin Sosyolojik İncelemesi (Kayseri İli Örneği). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Palabıyık, H. (2022). Cahiliye Döneminde Gündelik Hayat. Ankara: Fecr.

Papuşcuoğlu, T. (2022). Gündelik Hayat ve Ölüm: Kayseri’de Yas Kültürü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Parlak, D. (2014). Tüketimin Teolojisi ya da Teolojinin Tükenişi: Türkiye’de Helal Gıda Örneği. Praksis, (35-36), 83-106.

Perşembe, E. (2003). Modernlik ve Postmodernlikte Din Problemi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14/15, 159-181.

- Pişkin, M. (2014). Tüketim Toplumu ve Din İlişkisi Türkiye ve İslam Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Schütz, A. (2018). Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler. Adnan Akan ve Seyda Kesikoğlu (Çev.), Ankara: Heretik.
- Shauyenov, D. (2018). Güney Kazakistan Kazaklarında Ölüm İle İlgili İnançlar ve Ritüeller Türkistan Örneği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Simmel, G. (2009). Bireysellik ve Kültür. Tuncay Birkan (Çev.), İstanbul: Metis.
- Subaşı, N. (2018). Gündelik Hayat ve Dinsellik. İstanbul: İz.
- Sungur, E. (2016). Postmodern Tüketim Anlayışında Dindar Yaşam Biçimleri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- Şen, İ. (2022). Dini Sembol ve Pratikler Düzleminde Kuşakların Dindarlık Yorumunda Algı Farkları: Trabzon İli Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Şentürk, Ünal. (2018). Husserl ve Schutz: Fenomenolojik Perspektif. Ali Esgin ve Güney Çeğin (Ed.), Gündelik Hayat Sosyolojisi Temalar, Sorunsallar ve Güzergâhlar içinde, Ankara: Phoneix.
- Şimşek, R. (2021). Toplumsal Uyum ve Din: Erzincan Üzümlü'de Yaşayan Ahıskalılar Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Uçar, İ. (2019). Mekânın Üretimi: Hz. Muhammed Dönemi Medîne'de Gündelik Hayat. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ünal, A. Z. (2013). Toplumsal Tabakalaşma ve Toplumsal Hareketlilik. İhsan Çapcıoğlu ve Hayati Beşirli (Ed.). Sosyolojiye Giriş içinde, Ankara: Grafiker.
- Ünal, S. (2013). Türkiye'de Seküler ve Dini Hayat Tarzlarına Dayalı Toplumsal ve Siyasal Kutuplaşmaların Gündelik Rutinler ve Etkileşimler Bağlamında Sosyolojik Analizi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Ünal, S. (2017). Kişilerarası Gönüllü Dijital Gözetim ve Gençlik: Gündelik İlişkilere Yansımaları Bağlamında Siyasal ve Dinsel Kimliklerin İfşası. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 6(5), 2546-2573.
- Tanrıverdi, A. (2020). Adıyaman Kırsal Aleviliğinde Seküler Eğilimler. Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Türkiye'de Güncel Sekülerleşme Araştırmaları, 94-117. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/muhafazakar/issue/58234/840567>
- Taşkın Demiralay, A. (2021). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadınların Erillik Algısı ve Din İlişkisi: Ankara Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Taşkın, M. (2020). Dini İnanç Etkileşimi Üzerinden Mutfak Kültürünün Oluşumu: Hatay İli Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Topay, G. (2019). Muhafazakâr Kadınların Gösterişçi Tüketim Pratikleri Üzerine Nitel Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Tönük, D. (2011). Dua Sayma Pratiği: Türkiye'de Günlük Hayatta Tespih ve Zikirmatik Kullanımı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Tuğer, A. T. (2018). Çevreci Tüketim Davranışının Değer-İnanç-Norm Teorisi Kapsamında İncelenmesi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gebze Teknik Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Tunç, A. (2019). Tüketim, Din ve İsrar; Genç Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenleri Üzerine Bir Değerlendirme (Bingöl Örneği). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Tunç, H. (2021). Türk Toplumunda Sekülerleşme ve Toplumsal Cinsiyet: Beden Odaklı Gündelik Yaşam Pratikleri Üzerine Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Tunçtan, F. (2019). Türkiye’de Muhafazakâr Kadının Gündelik Yaşam Pratikleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Tükel Paker, İ. B. (2017). Yeni Muhafazakâr Gençlik Kültürü: (İzmir’deki Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Türkyılmaz, H. (2016). Konya’da Dini Hayat. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Weber, M. (1995). Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı. Özer Ozankaya (Çev.) İstanbul: İmge.
- Yalçı, A. (2021). Gündelik Hayat, Bireysel-Kimlik ve Din: Türkiye’de Başörtüsünü Çıkararak Kadınlar Örneği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yalçı, A. (2022). Gündelik Hayat ve Faillik Problemi. Şarkiyat İlim ve Araştırma Dergisi, 14/1, 30-48.
- Yapıcı, A. ve Zengin, Z. S. (2003). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyleriyle Psiko-Sosyal Uyumları Arasındaki İlişki. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3(2), 65-127.
- Yıldırım, M. (2014). Kutsal Mekân Algısı Bağlamında Şehir Kimliği ve Din. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23/1, 133-142
- Yıldırım, M. (2022). Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Yüksek Din Öğretimi Mezunlarının Din Anlayışları. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya
- Yılmaz, M. ve Akyüz, N. (2022). Kent Olgusu ve Kent-Din İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme. Journal of Analytic Divinity, 6(2), 9-34.
- Yıldırım, S. (2009). Menzil Nakşılığı Kadın Cemaati Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Adıyaman Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Yörübulut, C. (2001). Kars İlinin Günümüz Dini Yapısı ve İlde Yaşayan Karapapak'larda Dini Hayat. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Zerubavel, E. (2006). The Elephant in the Room: Silence and Denial in Everyday Life. Oxford University Press.